नीलवर्ण घनःश्याम

लेखक : **केशवराव कृ. प्रधान**, B. A. L. L. B.

प्रकरण पहिलें — जन्मापूर्वी

परित्राणाय साधूनाम् । विनाशाय च दुष्कृताम् ॥
धर्म संस्थापनार्थाय । संभवामि युगे युगे ॥

प्रकृतिधर्माप्रमाणें उत्क्रांतीचें कार्य न घडतां जेव्हां तें अडखळतें – रेंगाळतें – तेव्हां उत्क्रांतीला नवचेतना देण्यास तिच्या नसानसांतून नवें चैतन्य खेळवण्यास – चैतन्य सम्राट् अशा प्रभूचा अवतार होतो.

वसंत ऋतूच्या आगमनापूर्वीच, पुरोफलानि, या न्यायानें सृष्टी गर्भधारणापूर्व स्त्रीसारखी यौवनोन्मादक चळवळ करूं लागते. निसर्गांतील वस्तुमात्र आगामी वसन्त चैतन्य आत्मसात करण्याच्या तयारींत दिसते. अगदीं तद्वतच प्रकृतिबद्ध अणुरेणु, चैतन्य संचारपूर्व स्थितींत प्रभु आगमनाची वाट पहात निःस्तब्ध स्थितींत उभे आहेत असें भासूं लागलें.

ज्यांचीं देहमनें तशींच वचनें पुण्यामृतें ओतिलीं ॥
ज्यांच्या केवळ स्पर्शानें द्रवलुनि पूनीत झाली मही ॥

अशा येशू ख्रिस्त, भगवान् बुद्ध, प्रभु रामचंद्र अशा थोर अवतारांची जन्मसमयीं अगदीं वरीलप्रमाणें अणुरेणू आणि जीवमात्र ह्यांची स्थिति झाली होती; तर पूर्णअवतार जगन्नियंता अशा श्रीकृष्णाच्या आगमनसमयीं केवढी मोठी तयारी झाली असेल ?

कंसाच्या बंदिशाळेभोंवतीं खळबळ

मथुरेच्या कंसाच्या बंदीशाळेभोंवतीं अशीच एक दिवस खळबळ सुरू झाली. आश्विन शुद्ध प्रतिपदा हा तो दिवस. बंदीशाळेभोवतालच्या भूमींतल्या अगदीं खोल थरापर्यंत एक दिवस अशीच जागृतीची लाट उसळली गेली व मातीच्या कणाकणामध्यें कांहीं कुजबुज सुरू झाली. घोर निद्रेंत असलेले मातीचे कण जागृत होऊन वेली वृक्षांच्या मुळाशीं आपल्या अस्पष्ट आवाजांत कुजबुजूं लागले. वेली फुलांच्या कानांत, तर वृक्ष फळांबरोबर, गप्पागोष्टी करण्याच्या स्थितीप्रत पोंहोंचले. पक्षी घरट्यांत, तर पशू गोठ्यांत वात्सल्य भावानें आपल्या छबुकड्यांना अधिकच जवळ ओढूं लागले. बंदी शाळेंतील पहारेकरी आपला क्रूर स्वभाव सोडून उगीचच आपआपसांत प्रेमविनोद, थट्टामस्करी

करूं लागले. कंसाच्या मनांत देवकीविषयीं उगीचच प्रेम निर्माण होऊं लागलें. मथुरे-पासून कांहीं अंतरावर जरा दूर असलेल्या गोकुळांतल्या बैलगाईंच्या अंगावर कोणीतरी –फार प्रेमानें हात फिरवल्यावर उठतात तसे रोमांच, तशी शिरशिरी उठल्यामुळें बैल आपल्या मोठाल्या सुंदर डोळ्यांनीं गायांकडे प्रेमानें पाहूं लागले, तर गाई–वासरांना वरपासून खालपर्यंत चाटूं लागल्याः वासरें झोपेंत कानांत कांहीं संगीताचे गोड गोड स्वर घुमल्यामुळें गुदगुदल्या झाल्याप्रमाणें तुटक तुटक स्वरांत हंबरूं लागली. गोकुळांतल्या गौळणींना उगीचच स्वतःच्या सुंदर बांधा आरशांत पाहून शरीरसौष्ठव करण्याची व स्वशृंगार करण्याची हौस निर्माण झाली. गोकुळांतल्या वेली टवटवीत झाल्या. व त्यावरील फुलें स्त्री शृंगारासाठीं उत्सुक होऊन आपआपसांत गोल फेर धरूं लागली. आजपासून तीन आठवड्यांनीं गोकुळांत श्रीकृष्ण जन्म होणार होता; व त्या चिमुकल्या श्रीकृष्णाचे गोंडस चरण लागून गोकुळांतल्या मातीचा कण न् कण पवित्र, मंगलमय होण्याची जणूं वाटच पहात होता. म्हणूनच किंबहुना त्या महान् भाग्यशाली भूमींतून मधुर दिव्य स्वर्गीय असा कुसुमगंध निर्माण झाला; व त्यामुळें सर्व कृमीकिटक सृष्टी अगदीं आनंदानें बावरून, गोंधळून गेली. वेलीवाटिका उगीचच तजेलदार दिसूं लागल्या; व वेळूवनांतून श्रीकृष्णाच्या मुरलीचीं नादस्वप्नें वायूच्या लहरी-मधून बोलकीं होऊं लागलीं.

नन्द आणि यशोदा

नन्दाचे पुष्ट बाहु उगाचच स्फुरूं लागले व त्याला महान् पराक्रमी गोंडस बाळाला आपण वर उचलून आपल्या बाहूवर घेतलें आहे असें वाटूं लागलें. यशोदा माता आजुबाजूच्या खेळकर व खोडकर गोपबालांची लीला पाहून गालभर खदखदून हंसू लागली व उगाचच त्यांतील एखादा सुंदर गोपबालाला जवळ घेऊन वात्सल्यानें त्याचें मस्तकें अवघ्राण करूं लागली. तो पराक्रमी श्रीकृष्ण येथेंच गोकुळांत लहानाचा मोठा होणार होता. येथेंच लहान वयांत शूरांना लाजविणारीं पराक्रमी कृत्यें करणार होता. म्हणूनच कीं काय यशोदेच्या सुन्दर टपोऱ्या डोळ्यांत वीरश्री चमकूं लागली. यशोदेच्या सुंदर मुखकमलावर वात्सल्य, हास्य, वीरश्री वगैरे भाव अशी कांहीं संगनिर्मिति करूं लागले कीं गोकुळांत कोणीतरी राज घराण्यातील स्त्री सम्राज्ञी अवतरली आहे कीं काय अशी योजना दिसूं लागली. अजून कृष्णजन्माला पंधरा दिवसांचा अवकाश होता.

इकडे मथुरेंत बंदिखान्यांत हजारो वर्षें तप केल्यामुळें अतीव पुण्यसंचय होऊन दिव्यत्व पावलेल्या महर्षीसारखें उगाचच वासुदेवाला वाटूं लागलें. एकाएकीं आपल्या एका शुभ आशिर्वादानें एका दिव्य क्षणांत सर्व ब्रह्मांडाला सर्व महान् मंगलमय अशी सुबत्ता देऊन टाकण्यास आपण समर्थ झालों आहोंत असें त्यास वाटूं लागलें व तो उगाचच क्षणोक्षणीं स्तब्ध राहून डोळे कोठेंतरी दूर लावून – नजिकच्या भविष्याच्या पलीकडे पाहूं लागला. देवकी – जगत् माता – जगद् प्रभूंना आपल्या ठायीं अधिक वेळ ठेवण्यास असमर्थ होऊं लागली.

दुर्जनांनीं संतत केलेली धरा होरपळून धगधगलेल्या वणव्याप्रमाणें सर्व बाजूंनीं पेटल्यामुळें तिच्यावर सिंचन करण्यास उद्युक्त झालेला परममंगल अमृत सागर आपल्याच्च ठिकाणीं जास्त वेळ धारण करून ठेवणें तिला अशक्य वाटूं लागलें. तसेंच देवकीच्या भोंवतालचें वातावरण इतकें मंगल होऊं लागलं कीं, एखाद्या मोहक शुभ्र कमलाभोंवतीं हंस पक्षी — सारवाक भृंग, फुलपांखरें आपल्या निरनिराळ्या रंगसंगतीनीं एक प्रकारची मादक माया पसरतात तसे देवदूत, अप्सरा आपल्या भोंवती घिरट्या घालीत आहेत, असें तिला वाटूं लागलें. थेट भगवान महादेवापासून छोटे मोठे देव पृथ्वीतलावर अवतार घेण्यास उद्युक्त झाल्यामुळें भगवान परमश्रेष्ठ श्रीकृष्णाची आज्ञा घेण्यासाठीं तिच्या मागेंपुढें फिरूं लागले; व विश्वाची दडवून ठेवलेली ही महान् संपत्ति मी विश्वाला केव्हां एकदां देऊन टाकतें असें तिला झालें.

स्वर्गांत उडालेली धांदल

स्वर्गांत देव दुंदुभी करण्यासाठी आपआपलीं वाद्यें साफ करून सुरांत लावूं लागले. नन्दी, गरुड इत्यादि देवांचीं वाहनें आपलें अंग पंख उगीचच्च हलवून कांहीं-तरी दिव्य तयारी करूं लागलीं.

ज्याच्या आगमनाची केवळ चाहूल लागल्याबरोबर जड, अजड सृष्टि जी येवढी चळवळ करूं लागते—तें परब्रह्म कोणत्या स्थितीत असते तें आतां पाहूं. गौरीशंकर, कैलास, कांचनगंगा इत्यादि अति उंच अशा हिमालयाच्या बर्फाच्छादित शिखरावर जशी अवर्णनीय मंगलमय शांतता असते, तसेंच परब्रह्म—तत्व—जगनिर्मीति करून शांत निराकार निर्गुण निरामय—नीळ काल नामरूप उत्क्रांति या बंधनानीं आपल्याला बांधून न घेतां, जसें कांहींच झालें नाहीं असे स्वस्थ झोपीं गेलेलें दिसतें. व तेथे अशीच मंगलमय शांतता असते. आकाशांत स्वच्छ शुभ्र ढगांनी कापूस अगदी घनदाट पेरावा व त्यावेळी आकाशाचें छत्र जसे बर्फाच्छादित शांत भासतें, अगदी तसेंच्च हालचाल न करतां पडून राहिलेले हे सर्व व्यापी सर्व शक्तीमान् परब्रह्म स्वरूप द्रष्ट्यांना दिसतें. अशा ठिकाणीं द्रव निर्माण करणें—घनीभूत बर्फाला पाझर फोडणें—हें नरराक्षसाच्या हृदयांत प्रेम करण्यापेक्षांहि कठीण काम असतें.

निसर्गाची उत्क्रांत क्रिया

परंतु हें काम एकच शक्ति करते. ती म्हणजे निसर्गाची उत्क्रांति क्रिया थोपवणारी भूतलावरची पापशक्ति. हजारों निरपराध जीवांचे छळ—जेव्हां त्या जीवांना असह्य होतात व प्रकृतीचे बंध दिवसेंदिवस सैल न होतां जीवांना अधिकाधिक घट्ट बांधून त्यांना पशु, वेली, दगड या एकाहून एक खालील थराकडे जबरदस्ती करून ओढूं लागतात, जेव्हां भूमींतील अणुरेणु अधिकच खालीं जाऊं लागतात. तेव्हां पृथ्वीला हा भार सहन न होऊन ती कपिला गायीचें स्वरूप घेऊन—ब्रह्मदेवाला शरण जाते असें पुराणांत वर्णन आहे.

'हे भगवान्—मनुष्याचें कर्म म्हणजे काय हो;' असा एकदां श्रीभगवंताना प्रश्न केला असतां त्यांनीं उत्तर दिलें, 'हें वघ बाळ, तुम्हीं मानव पृथ्वीतलांवर जीं शुभाशुभ कर्में करतां, त्यांनीं माझे अवयव तयार होतात. तुमच्या अशुभ कर्मांनीं माझ्या शरिरांत विष निर्माण होतें. तें विष मी परत तुमच्याकडेच जर न ढकलून दिलें तर मला माझे अवयवच कापावे लागतील. हें ढकलून दिलेलें विष हेंच मानवांचें कर्म होय.' पृथ्वीतलावर अशी नित्यशः शेकडो हजारो अशुभ कर्में घडूं लागलीं कीं सर्व शक्तिमान् दयाळु परमेश्वराची सुद्धां तें विष दूर करतां करतां त्रेधा उडते व आपली महान् योगनिद्रा भंग करून पृथ्वीतलावर अगदीं उगमापाशींच ह्या विषारी कर्मांच्या वेली खुडून टाकण्यास त्यास स्वतः अवतार घ्यावा लागतो.

विधात्याचें पहिलें कार्य

विश्वनिर्मीति ही प्रचंड विविधतेची कलात्मक प्रतिकृती आहे. पृथ्वी, आप, तेज, वायु आणि आकाश या पंच महाभूतांतून ही विश्वनिर्मिति करतांना विधात्यानें आपलें सर्व कलाकौशल्य पणालाच लाविलें आहे कीं काय असें वाटतें. एक महान् निळी पोकळी निर्माण करून त्यामध्यें आपल्या चेतनाशक्तिरुप श्वासानें डोळे दिपवून टाकणारें तेज उत्पन्न करणें हें ह्या विधात्याचें अगदीं पहिलें कार्य आहे. 'God said let there be light and there was light' या बायबलमधला अगदीं सुरवातीच्या वाक्यापासून तो सर्व पृथ्वीच्या निर्मीतीनंतर 'God took rest' या शेवटापर्यंत ब्रह्मदेव आपल्या कलाकौशल्याची कशी अगदी कमाल करतो तें आपल्याला कळतें. प्रत्येक अणुरेणूला, वस्तुमात्राला, स्वतेजानें तळपूं देण्याकरितां व इतर अणुरेणु, वस्तुमात्रापेक्षा आपण कोणी वेगळे आहों असे वाटण्यास लावण्याकरितां, त्या अणुरेणू वस्तुमात्रांत आपली स्वतःची स्वतंत्र शक्ति निर्माण करावी लागते. या इच्छाशक्तीला आपलें स्वतंत्र अस्तित्व भासविण्यास अहंकाराचा अवलंब करावा लागतो, म्हणजे 'मी कोणीतरी आहे' व मी कोणीतरी इतरापासून वेगळा आहे 'अशी भावना नैसर्गिकरित्याच त्याच्या ठिकाणीं उत्पन्न होते. ही वेगळेपणाची अणुरेणु भरलेली भावना म्हणजेच परब्रह्म तत्त्वाचा 'एकोहं बहुस्याम' हा अगदी आदिसंकल्प कीं ज्या संकल्पापासून हें विश्व निर्माण झालें. आणि ह्याच जगांत दिसणाऱ्या विविधतेचा पाया यालाच One in many and Many in One किंवा Unity in Variety or Variety in Unity असें म्हणतात. या एकत्वाला विविधतेला संभाळून घ्यावं लागतं, तर विविधतेला एकत्वाकडे सर्व वेळ लक्ष ठेऊन चालावं लागतं. यांतील समता–एकतानता जरासुद्धां बिघडली कीं विधात्याची सर्वच कृति बिघडण्याचा संभव निर्माण होतो. ज्याप्रमाणें मधुर संगीत निर्माण करण्याकरितां वीणावादनपटूला "सारिगम" सारख्या कोमल, मध्यम व तीव्र सुरांचा अवलंब करावा लागतो, परन्तु तो करतांना त्यांतील ठराविक समता त्याला सोडतां येत नाहीं, त्याप्रमाणेंच विधात्याला

विविधता निर्माण करतांना मूळ संकल्प निर्मिणाऱ्या परब्रह्माचेंच पूर्ण ध्यान ठेवावें लागतें. विश्वनिर्मितीसाठीं वापरलेल्या तिन्ही म्हणजे सत्त्व, रज आणि तम या गुणांची साम्यावस्था राखावी लागते. ज्ञान, भक्ति आणि कर्म या तीन गुणांचा सुन्दर समन्वय राखावा लागतो. तीव्र, मध्यम आणि पायात्मक सुरांची जोपासना करून त्यामधून विश्वाचें मधुर संगीत निर्माण करावे लागतें. हें कार्य करण्यास ब्रह्मदेवसुद्धां असमर्थ होतो, त्याचवेळीं प्रभूला तें कार्य सावरून ब्रह्मदेवाकडे पुनश्च सोपविण्यासाठीं जन्म घ्यावा लागतो, त्यालाच अवतार म्हणतात.

पाप आणि पुण्य

प्रभु सच्चिदानंद स्वरूप आहे. आपल्या पृथ्वी सारखीं अनंत कोटी ब्रह्मांडें केवळ त्याच्या प्रतिबिंब स्वरूपामध्यें सामावली आहेत. त्याच्या सत् चिद् आणि आनंद या स्वरूपातील अगदी पहीलें दृश्य प्रतिबिंब चिद् हें होय. विश्व निर्मीतीचें अगदी पहिलें कार्य म्हणजे चिद्—चैतन्य, जड स्वरूपामध्यें दृश्यमान करणें. चेतनाशक्ति जवळ जवळ दुसऱ्या टोकाला म्हणजे बाह्यतः मृतस्वरूपामध्यें दाखविणें. Sprit took the Part of seemingly dead matter असेंच त्याचें वर्णन करावे लागेल. हा अफाट जडपसारा केवळ मृत्तावस्थेंत आहे असें विश्वनिर्मिती झाल्याबरोबर कोणासही वाटावे असे तें दृश्य असतें. ही जडस्वरूपापर्यन्त होणारी परब्रह्माची प्रतिकृति फारच मनोहर असते. प्रथमतः भोंवतालीं स्वसामर्थ्यानें पोकळी निर्माण करून त्या पोकळींत आपल्या महान् श्वसनानें वायूचे इतकें प्रचंड चलनवलन करावयाचें कीं त्या ठिकाणीं दैदीप्यमान तेजच तेज निर्माण व्हावें व त्या तेजवायू मिश्रणाचे सर्व ठिकाणीं अफाट जलांत रूपांतर व्हावें. तें अफाट जल हाच किंबहूना स्वस्वरूप प्रतिबिंबित करण्याचा परब्रह्माचा आरसा. तें स्वरूप जड वनस्पती, कीटक, पक्षी, पशु, मानव, देव, चैतन्य या हळुहळू होणाऱ्या उत्क्रांतिपथावरून फिरवणें, हाच त्यांतील परिक्रम. तो उत्पत्ति, स्थिति आणि लय यांत पर्यवसित करणें हेंच तें कार्य. ज्याप्रमाणें दृश्य निर्माण झालें त्याच परिक्रमानें तें लयास नेणें हीच ती क्रिया. ह्या क्रियेंत अडथळा निर्माण होणें हेंच पाप व यांस गति मिळणें हेंच पुण्य.

प्रभू अवतार केव्हां घेतो ?

उत्क्रान्तिचें चक्र पुढें न जाता तें अवक्रान्तिकडे झुकूं लागलें कीं परमेश्वराला अवतार घ्यावा लागतो. जड जेव्हां पुढील योनित उत्क्रान्त न होतां एक एक योनिला मागें ढकलूं लागते तेव्हांच परमेश्वराचा अवतार होतो. जेव्हां सत्त्व, रज, तम या त्रिगुणांची साम्यावस्था बिघडून—सत्व रजावर भार देते व रज तमावर झुकते व तम आपल्या स्वरुपानें जग झाकाळून टाकून जिकडे तिकडे अन्याय, अंधःकार पसरते तेंव्हांच परमेश्वराला अवतार घ्यावा लागतो.

मानवापुरतें बोलायचें म्हणजे जेव्हां मानवांतली बुद्धी मनांत उलटी घुसून मनाला विकृत करूं लागते व मन शरीराच्या जड विलासामध्येंच दंग होतें,

घ्या साईप्रभूंचें नाव

[चाल — मी निरांजनांतील वात]

घ्या साईप्रभूंचें नांव ।
शिरडीग्रामीं वास करूनि जो, पार करिल भव नांव ॥ ध्रु० ॥
निश्चित केलें त्यांस सद्गुरु । वाटे मजला किति सेवा करूं ।
परि निर्बल मी नाहिं बुद्धि ती । विनती मजला पाव ॥ १ ॥
धुवोनि जाइल पाप मलिन तें । लोळण घेतां पदीं लीन तें ।
आत्मोद्धारा आळस कां मग । बाबा पदिं द्या ठाव ॥ २ ॥
उत्सवांत त्या नामकीर्तनीं । चरिता अपुल्या सदा वाचनीं ।
दादा भाऊ मधु नानांसह । पथ सत्संगति दाव ॥ ३ ॥
नाम तुझें हें गोड ऐकतां । पूजन करितां निर्मल चित्ता ।
मातृ पितृऋण मनीं ठेवितां । करि मज रंक हि राव ॥ ४ ॥
भरताग्रज भरतातें देऊनि । सद्गुणि (जाया) नलिनी सुत त्या उदरीं ।
बैसविलें मज सुखसिंहासनी । मन घे चरणीं धांव ॥ ५ ॥

—बाबांच्या बाळाचें बाळ

तेंव्हा मानवाची वासनापूर्ती न होता, त्याच्या ठिकाणीं केवळ निराशा वैफल्य पसरतें व जडइंद्रीय सुखापासून त्याला शान्ति आणि सुख न मिळाल्यामुळें तो अनाचार करण्यास प्रवृत्त होऊन उत्तम उत्तम जीवन मुल्यें सोडून स्वतःचा अधःपात करण्यास अधिकाधिक प्रवृत्त होतो. व असा अधःपात झाल्यावरच त्याला बुद्धी योग्य व अयोग्य विचार कोणाचे यांचे परिक्षण करण्यास लावते. व मग सर्व घडी नीट बसविण्याच्या मार्गाला तो लागतो. अशा सर्व तऱ्हेने मानवांचा ऱ्हास होऊन मग त्याला श्रेष्ठ मार्गाला लावण्यापेक्षां एका ठराविक कार्याला मानसिक, बौद्धिक, पातळीखालीं त्याला जाऊं न देण्या-करितां म्हणून प्रभूला अवतार घ्यावा लागतो. विश्व उत्क्रान्तीमध्यें अशा वेळा वारंवर येतात. कांहीं कमी महत्वाच्या, कांहीं साधारण महत्वाच्या व कांहीं अति महत्वाच्या असतात. जेव्हां त्या कमी महत्वाच्या असतात, तेव्हां उत्क्रांतींत मानव व देव कोटीच्या मध्यांवर असलेले श्रेष्ठ पुरुष जगद्कार्यासाठीं जन्म घेतात—जेव्हा त्या साधारण महत्वाच्या असतात तेव्हां देवकोटींत लगत् उत्क्रांत पावलेले सत्पुरुष जन्म घेतात. आणि जेव्हां त्या अति महत्वाच्या असतात तेव्हा जशी जरूर असेल त्याप्रमाणें अंश रूपानें किंवा पूर्णा-शानें प्रभुला मानवी देहांत जन्म घ्यावा लागतो. (अपूर्ण)

मे १९६०

या महिन्यांतून सुट्टी असल्यानें बाहेर गांवचे भक्त लोक बऱ्याच मोठ्या संख्येनें श्रीचे दर्शनास आले होते. कांहीं कलाकारांनीं श्रीपुढें हजेरी दिली.

कीर्तन :— ह. भ. प. राघवेंद्र आचार्य टोणपे, पंढरपूर; सौ. कमलाबाई वाल्हेकर, मुंबई; श्री. ह. भ. प. किसनगुरु नांदेडकर; सं. गवई मराठे.

सनई वादन :— श्री. गंगाधर विश्वनाथ संत, बडोदा.

फिडल वादन :— श्री. नरेंद्र देवासकर, मुंबई.

गायन—श्री. लक्ष्मणराव देवासकर मुंबई, श्री. वामन गोविंद खोपकर, सौ. विमल गुप्ते मुंबई, श्री. जे. पी. मोहिले मुंबई, श्री. विनायक आचरेकर मुंबई, कु. नलिनी सरनोबत राजेंद्र नगर इंदोर, श्री. शांतीकुमार शेलार मुंबई, श्री. वासुदेव कृष्णाजी सामंत वांद्रा, श्री. काशिनाथराव फाटक, मुंबई, कु. मनमोहन वासुदेव सामंत कुमार नारायण वासुदेव सामंत वांद्रा, श्री. किसन धोंडू वाघ धुळें, श्री. श्रीनिवास पुरुषोत्तम शीरापूरकर ठाणें, श्री. गोपाळकृष्ण भागवत बंडकेडगांव, श्री. डी. एम्. नाडकर्णी, मुंबई, श्री. काशिनाथ शंकर बोडस कानपूर, स्वरमंडळ वाद्यांसद (गायन) श्री. शंकर श्रीपाद बोडस कानपूर सौ. सरोजीनी दप्तरदार मुंबई, सौ. विमल गव्हाणकर, मुंबई; श्री. दिवाजी वामन कुंभेकर, मनमाड; श्री. भाऊराव कासरेकर, इंदोर; श्री. गोपाळराव वास्तव (तबला)

मोठ्यांच्या भेटी— मे. सेशनजज साहेब नगर; मे. नामदार गाढे, जंगलमंत्री महाराष्ट्र राज्य; मे. नामदार पी. के. सावंत, शेतकी मंत्री महाराष्ट्र राज्य, मे. कलेक्टर साहेब, अहमदनगर.

हवापाणी—रोहिणी नक्षत्राचा पाऊस थोडा पडला. हवेंत गारवा येऊं लागला आहे.

श्रीसाईनाथ वाचनालय, शिरडी

श्रीसाईनाथ कै. अण्णासाहेब दाभोळकर वाचनालयास शिरडी संस्थानचे ऑफिस सुपरिं. श्री. गं. त्रि. कार्णिक यांनीं महाराष्ट्र सरकार प्रकाशित श्री ज्ञानेश्वरीची अस्सल प्रत देणगीदाखल दिली आहे. व्यवस्थापक समिति त्यांच्या या देणगीबद्दल आभारी आहे.

तारेचा पत्ता : 'ABHAY' Hyderabad. टेलिफोन नं. ४६३८

हैद्राबाद सॅनेटोरियम

खास क्षयरोग्यांसाठीं !

हवेशीर आधुनिक सुखसोयींनीयुक्त अत्यंत माफक दर असलेलें व साईभक्तांनीं चालविलेलें एकमेव ठिकाण.

पुण्याहून रेल्वेनें फक्त बारा तासांचा प्रवास.

गरीब साईभक्तांसाठीं खास सवलत

विशेष माहितीकरितां खालील पत्त्यावर लिहा:—

सुपरिंटेंडेंट हैद्राबाद सॅनेटोरियम,
रमतापूर, हैद्राबाद १३. [आंध्र प्रदेश]

श्री साईलीला

5

या अंकांत —

* श्रीसाईबाबांचा गुरुमंत्र
* बाबांची लीला
* आमची दानधर्माची कल्पना
* शिवकालीन दोन विदेही
* वासनारूप आणि परिहार
* तुझ्या इच्छेप्रमाणें घडूं दे
* रामभक्तीचा महिमा
* मनाची शांति कशी मिळवाल ?
* आचार-धर्माचें महत्व
* राजा आणि यमदूत
* एक देवभक्त आणि त्याचा मुलगा
* नीलवर्ण घनःश्याम
* दत्तावतार श्रीनरसिंह सरस्वती
* श्रीगुरुसत्कथामृतलता
* श्रीसाईसच्चरित (गद्यानुवाद)
* श्रीगुरुपौर्णिमा उत्सव

ऑगस्ट १९६०

★

संगीताची मोहिनी माणसाला मंत्रमुग्ध करते, त्याचप्रमाणें कुठल्याहि हृदयंगम चित्राची मुद्रणकृति वाचकाला नयनमुग्ध करते!

★

आणि म्हणूनच

हाफ-टोन, लाईन, थ्री अँड फोर कलर ब्लॉक्स, ऑफसेट प्लेटस्, स्टीरियोज इत्यादि आणि त्याचप्रमाणें वैशिष्ट्यपूर्ण सर्वांगसुंदर कॅलेंडर्ससाठीं—

डी. डी. नेरॉय

५३४, सँडहर्स्ट ब्रिज, चौपाटी, मुंबई
टेलिफोन : ७५०४७

डी. डी. नेरॉय यांनी तयार केलेले श्री साईबाबांचें तीन रंगी चित्र, द्वारकामाई व इतर एक रंगी फोटो—साईज १० × ८, १० × १४, १४ × २० व पोस्टकार्ड साइज खालील ठिकाणीं मिळण्याची खास व्यवस्था केली आहे.

श्री. सगुण मेरु नाईक
मु. पो. शिर्डी, जि. अहमदनगर

मुद्रक : शा. कृ. खाण्डळे, रामकृष्ण प्रिंटिंग प्रेस, मोरबाग रोड, दादर, मुंबई १४
संपादक व प्रकाशक : ना. आ. सावंत, ईस्ट अॅन्ड वेस्ट

स्थापना १९१६

साईबाबांच्या

मूर्ती पूजेचीं भांडीं

व

चांदीचे

सोन्याचे

मोत्यांचे

सर्व प्रकारचें दागिने तयार करणारी मुंबईतील विश्वास सुप्रसिद्ध पेढी

ई. आर. मालपेकर

जितेकर चाळ, ठाकुरद्वार, मुंबई नं. २

श्री साई वाक्सुधा

या नरदेहाचें महत्व अपरंपार आहे. नरदेह निर्माण करून ईश्वराला आनंद झाला. विवेक, वैराग्यादि गुणांची जोड त्याच्याठायीं झालेली आहे. त्यांमुळें त्याचें लक्ष माझ्याकडे लागून तो माझ्या भजनांत दंग होईल व स्वतःचा उद्धार करून घेईल. हा मनुष्यदेह नाश पावणारा विनाशी आहे; परंतु साधनसंपन्न माणूस अविनाशी होऊं शकतो. नराला नारायण होतां येतें. या जगांत नरदेहासारखें साधनसंपन्न दुसरें कांहीं नाहीं. गारुडी हा मोठा चतुर असतो. तो आपले चतुराईचे खेळ चतुरांसमोर करील. निदान आपलें कसब लोकांनीं जाणावें ही त्याची अपेक्षा असते. त्याचप्रमाणें भगवंतानें नाना वस्तुजात निर्माण करून त्यांच्याकडून तो खेळ करून घेत आहे. त्यानें केवढा ब्रह्मांडविस्तार निर्माण केला आहे; परंतु त्याची लीला जाणण्याची शक्ति फक्त मनुष्यप्राण्यांतच आहे. माझें ध्यान व माझें सतत चिंतन केल्यानेंच त्याला या जगाचें कोडें उलगडणार आहे. जेव्हां मनुष्य हें सर्व जाणून घेईल तेव्हांच आपला खेळ यशस्वी झाला असें भगवंताला वाटेल.

— श्रीसाईसच्चरित

श्रीसाईलीला

[शिरडी संस्थानचें अधिकृत मासिक]

वर्ष ३८ वें] ऑगष्ट १९६० [अंक ५ वा

: संपादक :

नागेश आत्माराम सावंत

वार्षिक वर्गणी रु. ५ (ट. ख. सह)

टे. नं. २५१२७४

: कार्यालय :

ईस्ट ॲण्ड वेस्ट इं. कं. बिल्डिंग, ४९।५५ अपोलो स्ट्रीट, फोर्ट, मुं. १

प्रिय वाचक—

श्रद्धेचें सामर्थ्य अमर्याद आहे. ज्यानें तो गुण संपादन केला त्याला या जगांत अशक्य अशी कोणतीहि गोष्ट नाहीं. ईश्वरप्राप्ति ही सर्वांत महत्त्वाची गोष्ट आहे. या जीवनांत मिळविण्यासारखें महत्तम असें जर कांहीं असेल तर तेंच होय. परंतु ज्यांनीं ज्यांनीं श्रद्धेची कांस धरली त्यांना ईश्वरप्राप्ति झालेली आहे.

परंतु ही श्रद्धा विवेकी असावी. अविवेकी किंवा भोळी–आंधळी श्रद्धा कामाची नाहीं. जेथें अज्ञान आहे, तेथेंच आंधळी श्रद्धा संभवते. अज्ञानाचें व आंधळेपणाचे जसें सख्य आहे, तसेंच ज्ञानाचें व विवेकी श्रद्धेचें आत्यंतिक सख्य आहे. आणि यासाठींच आपण ज्ञानाची उपासना केली पाहिजे. केवळ अज्ञानापायीं आज आपल्यासभोंवार व जगांत नाना प्रकारचे घोटाळे माजलेले आहेत.

नुकतीच गुरुपौर्णिमा आली व गेली. आपल्या अंतःकरणांत जो अज्ञानरूपी अंधकार भरलेला आहे तो नाहींसा करून त्याजागीं ज्ञानसूर्याचा उदय घडवून आणणारा म्हणजे सद्गुरुच होय, त्याला शरण गेलें पाहिजे. अनन्यभावें त्याची सेवा केली पाहिजे. हाच गुरुपौर्णिमेचा संदेश आहे. दर वर्षी याच संदेशाची संवेदना करून देण्यासाठीं गुरुपौर्णिमा येत असते.

श्रीसाईबाबा हेच आपले सद्गुरु होत. आपण त्यांचे अनुयायी व त्यांनीं दाखवून दिलेल्या मार्गानें जाणारे आहोंत. श्रीसाईसत्‌चरिताच्या रूपानें त्यांनीं अमूल्य व अनुकरणीय ज्ञानाचा ठेवा आपल्यामागें ठेविला आहे. त्यांनीं एका वाक्यांत जो महामंत्र देऊन ठेविला आहे, त्याचें मनन करून तो आचरणांत आणण्यासाठीं आम्हीं जर मनापासून झटलों तर आणखी कांहीं करण्याची जरूरी नाहीं.

‘ तूं मजकडे अनन्य पाहीं । पाहीन तुजकडे तैसाच मीही ।
माझ्या गुरूनें अन्य कांहीं । शिकविलें नाहींच मजलागीं ॥ ’

माझ्यावर दृढ श्रद्धा ठेवा. जें जें कराल तें तें माझ्या नांवानें करा व मला समर्पण करा. माझी आठवण नेहमीं ठेवा. माझ्याशीं तल्लीन होऊन जा. जगांतील सान्या गोष्टींचा विसर पडला तर पडूं दे; परंतु माझा विसर क्षणभरही पडूं देऊं नका. माझें भजन, गायन, चिंतन यापेक्षां दुसऱ्या कोणत्याही गोष्टीला महत्व देऊं नका. अशा प्रकारची अनन्यसाधारण भक्ति तुमच्याकडून घडली म्हणजे त्या भक्तीचें फळ त्याच मापांत नव्हे, तर सवाई दुप्पटीनें तुमच्या पदरांत पडेल, याची खात्री बाळगा.

बाबा एवढेंच सांगून थांबले नाहींत तर आपल्या गुरूनें आपणास याच्याशिवाय दुसरा गुरुमंत्र दिला नाहीं, असें आपणास निर्धारपूर्वक सांगत आहेत.

बाबांवर विवेकपूर्वक श्रद्धाभाव ठेऊन हें जीवनपुष्प सर्वस्वीं त्यांच्या चरणीं अर्पण करण्याचें भाग्य ज्यांच्या वांट्यास आलें त्यांनीं आपला जन्म सार्थकीं लाविला.

आज साईबाबा हें निस्सीम श्रद्धावंतांच्या मनकामना पूर्ण करणारें दैवत होऊन राहिलें आहे. ठायीं ठायीं असे अनुभव घेतलेलीं माणसें आढळून येत आहेत व त्यांचें अनुभवें श्री साईलीलेंतून वेळोवेळीं प्रसिद्ध होत आहेत; परंतु त्याहीपेक्षां प्रकाशांत न आलेले भक्तांचे अनुभव कितीतरी पटीनें अधिक आहेत.

श्री साईबाबा हें निस्सीम भक्तिभावाला वश होणारें दैवत आहे आणि म्हणून त्या दैवी गुणाचा फायदा लुटण्यासाठीं स्वार्थी लोक त्या भक्तिभावाचा स्वतःच्या फायद्यासाठीं 'बाजार' मांडूं लागले आहेत, ही खरोखर अत्यंत खेदजनक गोष्ट आहे.

ह्या भक्तीचा बाजार परोपरीनें मांडला जात आहे व साईभक्तांच्या भोळ्या भावाचा फायदा करून घेण्यासाठीं नाना युक्त्या लढविल्या जात आहेत. परंतु ज्यांच्यापाशीं विवेकी श्रद्धेचें बळ आहे ते बाबांनीं दाखवून दिलेल्या मार्गाशिवाय दुसऱ्या कोणत्याहि मार्गानें जाणार नाहींत. कोणी कितीहि चाळवाचाळव करो; आम्ही बाबांच्या भक्तीचा जो मार्ग एकदां स्वीकारला, त्याच मार्गानें आपण जावयाचें आहे; कारण बाबांनीं आपल्या ह्यातींत दाखवून दिलेला मार्ग त्यांच्यामागेंहि तोच आपलें संकटांतून रक्षण करणारा आहे. 'नान्य पंथः'—आमच्यापुढें तोच एकमेव मार्ग. त्याविना दुसरा मार्ग नाहीं, हें त्रिवार सत्य आहे.

— संपादक

नोकरी करणें म्हणजे कांहीं स्वावलंबन नव्हे; उलटपक्षीं त्यांत किती तरी परावलंबनाचा भाग असतो. स्वावलंबन म्हणजे कोणत्याहि बाबतींत कोणावरहि अवलंबून रहावयाचें नाहीं. दुसऱ्यावर कमीत कमी भरिभार टाकावयाचा. आपल्या घरांत नोकर चाकर ठेवतां यावे म्हणून आपण दुसऱ्याची नोकरी चाकरी करावयाची, हें का स्वावलंबन झालें ?'

—डॉ. राजेंद्रप्रसाद.

**************** संकलक : **आमचे प्रतिनिधि** ****************

शिरडी येथील श्री गुरुपौर्णिमा उत्सव गेल्या महिन्यांत प्रतिवर्षीप्रमाणें थाटामाटांत साजरा झाला; परंतु बाबांच्या प्रेरणेनें सुमारें पन्नास वर्षांपूर्वी या उत्सवाची सुरवात कशा परिस्थितींत झाली याचा पूर्वेतिहास श्रीसाईलीलेच्या गेल्या गुरुपौर्णिमा अंकांत देण्याची इच्छा असूनहि जागेच्या अभावीं तें शक्य झालें नाहीं. या उत्सवाचा बाबांच्या विविध लीलांशीं संबंध असल्यामुळें त्या तत्कालीन लीलांचीहि माहिती आमच्या वाचकांसाठीं येथें देण्याचा विचार आहे.

नास्तिक तात्यासाहेब नूलकर

१९०९ सालची गोष्ट आहे ही. श्री. तात्यासाहेब नूलकर हे मागाहून बाबांचे परम व निष्ठावान् भक्त झाले असले तरी तत्पूर्वी त्यांचा साधुसंतांवर व देवावर विश्वास नव्हता. हें सब झूट है असें मानणारे ते एक नास्तिक गृहस्थ होते. बाबांच्या भेटीसाठीं आस्तिक येत असत, त्याचप्रमाणें केवळ कुतूहल म्हणून नास्तीकही येत असत.

श्री. नानासाहेब चांदोरकर हे बाबांचे परम भक्त. त्यांची बाबावर परमनिष्ठा. ध्यानीं मनीं बाबा. जो भेटेल त्याच्याजवळ बाबांचें गुणगान व शिरडीस जाण्याचा आग्रह. प्रत्येकानें आपलें कल्याण साधावें, हाच त्यामध्यें त्यांचा हेतु असे. तो हेतु साध्य होवो न होवो. त्यांचा आग्रह सतत चालू असावयाचा. नानासाहेब हे पंढरपूर येथें मामलेदार असतां श्री. तात्यासाहेब नुलकर हे तेथें मुनसब होते. ते नास्तिक असले तरी भेट झाली म्हणजे नानासाहेबांचें त्यांच्या मागें नेहमीं लकडें असे कीं, 'शिरडीला चला व साईबाबांचें दर्शन घेऊन पुण्य पावन व्हा.' तात्यासाहेबांच्या नकारानें नानासाहेब निराश होत नसत. उलट त्यांचा उत्साह दुणावत असे. महिनेच्या महिने आणि वर्षेच्या वर्षें हा प्रकार चालू होता.

नानासाहेबांचा पूर्ण विश्वास होता कीं, तात्यासाहेब कितीही पाखंडी व नास्तिक असले तरी एक दिवस असा उजाडेल कीं, ज्या दिवशीं तात्यासाहेबांचा नास्तीकपणा ल्याला गेलेला असेल व तो जावा अशी त्यांची मनापासून इच्छा होती.

नानासाहेबांचा आग्रह

'ती माझी बाजू नव्हे; माझें त्या गोष्टीकडे लक्ष नसतां तुम्हीं उगाच कां माझ्यामागें हात धुवून लागतां ? मला शिरडीला यायचें नाहीं हें कितीदां सांगूं तुम्हांला ?' असें

एके दिवशीं तात्यासाहेब वैतागून म्हणाले. तरी नानासाहेब चांदोरकरांनीं त्यांचा पिच्छा सोडला नाहीं.

परंतु कर्मधर्मसंयोग मोठा विचित्र असतो. एक दिवस असा उजाडला कीं तात्यासाहेब म्हणाले ' हें पहा ? नानासाहेब ! तुमचा फार दिवस आग्रह चाललेला आहे. तो ऐकून ऐकून मी कंटाळलों आहे. तेव्हां तुमच्या इच्छेखातर मी शिरडीला येतों. परंतु तत्पूर्वी माझ्या २/३ अटी आहेत, त्या पूर्ण कराव्या लागतील. '

नानासाहेबांस आनंद झाला. जो गृहस्थ शिरडीचें नांव घ्यायला तयार नव्हता तो कांहीं अटींवर का होईना, यायला तयार झाला, हें कांहीं कमी महत्त्वाचें नव्हतें.

" बरं बुवा ! सांगा पाहूं अटी काय त्या ! " नानासाहेबानीं मोठ्या उत्कंठेनें विचारलें.

" माझी पहिली अट म्हणजे स्वयंपाक करण्यासाठीं सध्या माझ्याजवळ ब्राह्मण नाहीं तो मला मिळवून द्या. त्याशिवाय मला बाहेर पडतां येणार नाहीं. दुसरी अट म्हणजे मी शिरडीस आल्यावर बूट पाटलोण काढल्याशिवाय तुमच्या बाबांसमोर येईन व त्यांना नमस्कार बिमस्कार कांहींएक करणार नाहीं. केवळ एक चैनीखातर सहल म्हणून येईन. बोला, आहे कबूल ? "

' अगदीं कबूल ! परंतु या म्हणजे झालें, केव्हां जायचें तो दिवस लौकरच ठरवूं या ' –असें सांगून नानासाहेबांनीं त्यांचा निरोप घेतला.

ब्राह्मणाचें आकस्मिक आगमन

पुढें काय काय गोष्टी कसकशा घडत गेल्या त्या पहा ! स्वयंपाकासाठीं ब्राह्मण हवा होता. त्याच दिवशीं सायंकाळीं नानासाहेबांकडे एक ब्राह्मण स्वयंपाक्याची नोकरी मागण्यासाठी आला. त्यांना त्याची जरूरी नव्हती; परंतु तात्यासाहेबांस होती. त्यांनीं चिठी देऊन त्याला तात्यासाहेबांकडे पाठविलें. त्यांना तो ब्राह्मण पसंत पडून त्याला नोकरीस ठेविलें.

या ठिकाणीं तात्यासाहेबांस पहिला छोटासा धक्का बसला. मी आचाऱ्याची मागणी करावी व त्याचा उदय आजच व्हावा, हें कसें काय ?

शिरडीला जाण्याचा दिवस मुक्रर झाला. तो दोघांच्याहि मतें ठरला. परंतु पुन्हां एकाएकीं एक विघ्न उद्भवलें. विघ्न म्हणा कीं कांहीं म्हणा तें उद्भवलें खरें ! तात्यासाहेब म्हणाले, शिरडीस नेण्यासाठीं मला नागपुरी उत्तम संत्रीं मिळालीं पाहिजेत. तीं मिळाल्या-शिवाय मला जावेंसें वाटत नाहीं !

आणि आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं तात्यासाहेब आपल्या घराचा दरवाजा उघडतात तोंच दरवाजाजवळ उत्तम नागपुरी संत्र्यांचा करंडा कोणीतरी आणून ठेवलेला होता. पार्सल कसलें तें प्रथम त्यांना समजणें शक्य नव्हतें. उघडून पहातां आंत उत्तमोत्तम १०० संत्रें आढळून आलीं.

हा तात्यासाहेबांस बसलेला धक्का नंबर दोन.

बाबा ही साधीसुधी व्यक्ति नाहीं, असें आतां तात्यासाहेबांस वाटूं लागलें. त्यांना आपोआप शिरडीची ओढ लागली. त्यांनीं संन्यांच्या पार्सलांची गोष्ट नानासाहेबांस सांगितली व ती त्यांनीं शांतपणें ऐकून घेतली.

'हे वेडबंबू कोण आणलेस ?

शेवटीं हे दोघेही मित्र शिरडीस जाण्यासाठीं निघाले व शिरडींत येऊन पोहोंचले. मी बूटपाटलोणींतच बाबापुढें येणार असें म्हणणारे तात्यासाहेब डळमळले. त्यांचें त्यांनाच वाटूं लागलें कीं, आपण भलतेंच कांहीं तरी बोलून गेलों. त्यांनीं दर्शनास जाण्यापूर्वी बूट पाटलोण काढून ठेविली व शुभ्र धोतर नेसून ते नानासाहेबांबरोबर द्वारकामाईंत बाबांच्या दर्शनास गेले. त्यांच्यापुढें त्यांनीं भक्तिभावपूर्वक साष्टांग लोटांगण घातलें व हात जोडून उभयतां त्यांच्यापुढें उभे राहिले.

'अरे! हे वेडबंबू बरोबर कोण आणले आहेस आज?' बाबांनीं त्यांच्याकडे पहात नानासाहेबांस प्रश्न केला.

तो प्रश्न ऐकतांच नानासाहेब मनांतल्या मनांत दचकले. मी जें जें कांहीं बोललों तें बाबांना समजलें असावें. त्याशिवाय का ते असा प्रश्न एकदम करतील!

तात्यासाहेबांचें मन हेलकावे खाऊं लागलें होतें. नास्तिकतेची नशा अजून साफ उतरली नव्हती. मनांत गोंधळ उडून गेलेला होता. त्यांच्या जीवनांतील तो महत्वाचा व क्रांतिकारक क्षण होता. आपल्या मनाची ही स्थिति त्यांनीं मित्रत्वाच्या नात्यानें नानासाहेबांस बोलून दाखविली.

त्यावर नानासाहेब म्हणाले, 'कांहीं चिंता करूं नका; बाबा परम दयाळू आहेत. तुमचें सारें शंकानिरसन करून ते तुम्हांला योग्य मार्गावर आणून ठेवतील. त्यांना सर्वांची चिंता आहे!'

बाबांचा नृसिंहावतार

नानासाहेबांनीं आश्वासन दिलें असलें तरी तात्यासाहेब नुलकरांची बेचैनी कमी झाली नाहीं. पुन्हां दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं ते नानासाहेबांबरोबर द्वारकामाईंत बाबांच्या दर्शनासाठीं गेले असतां बाबांनीं नृसिंहावतार धारण केला. त्यांनीं तात्यासाहेबांना नानाप्रकारच्या शिव्या देऊन त्यांचा उद्धार केला. एवढेंच करून न थांबतां ते मारण्याचाहि आव आणूं लागले. तुझा सत्यानाश होईल असें म्हणून बाबांनीं त्यांचें डोकें तेथील खांबावर आपटलें! व येथून चालता हो म्हणून सांगितलें. बाबांचा रुद्रावतार पाहून बहुतेकांनीं तेथून आस्ते आस्ते काढता पाय घेतलेला होताच. आतां दुःखीकष्टी अंतःकरणानें तात्यासाहेबहि तेथून निसटले ते बिऱ्हाडीं आले. त्यांनीं नानासाहेबांस सारी हकीगत सांगून बाबांचा शाप बाधल्याशिवाय रहाणार नाहीं असें म्हणाले; परंतु नानासाहेबांनीं त्यांची समजूत घातली. ते म्हणाले, 'सत्यानाश होणार नाहीं, घाबरूं नका. तुमच्यांतील पापांचा, दुर्गुणांचा सत्यानाश होईल

असा त्याचा अर्थ आहे. बाबा कधीं कोणाचें अकल्याण करीत नाहींत. तुमच्या कल्याणाचा मार्ग त्यांनीं मोकळा करून दिलेला आहे. तुम्हीं घाबरण्याचें बिलकुल कारण नाहीं.'

पानतंबाखू खाण्याची तलफ

त्याच रात्रींची गोष्ट. तात्यासाहेब रात्रीं दोन वाजतां एकाएकीं जागे झाले. त्यांना एकाएकीं तंबाखू खाण्याची तलफ आली. पानाशिवाय चुनातंबाखू खाण्याची त्यांना सवय नव्हती. आणि पान तर जवळपास नव्हतें. शेजारी नानासाहेब निजले होते. त्यांना उठविलें. ते तरी पान त्यावेळीं कुठून देणार? शिवाय त्यांना पान खाण्याची संवय नव्हती.

तात्यासाहेबांची तलफ थांबेना. ते म्हणाले, 'कसेंही करा; कुठून तरी पान घेऊन या हो!'

'भलतेंच काय मागणें? यावेळीं कुठून आणूं मी पान. झोपा पाहूं स्वस्थपणें!'

नानासाहेब असें म्हणताहेत तोंच द्वारकामाईतून एक इसम चार पानांचा विडा घेऊन आला व दरवाजा ठोठावूं लागला. दरवाजा नानासाहेबानींच उघडला व समोरच्या इसमास 'यावेळीं इथें काय?' म्हणून सरळ प्रश्न केला. तो म्हणाला,'बाबांनी मला पानें देऊन येथें पाठविलें आहे. साठे यांच्या वाड्यांत एका गृहस्थास पान तंबाखू खाण्याची लहर लागली आहे तेव्हां तांतडीनें तेथें जा असें ते म्हणाले, म्हणून मी येथें धांवत आलों. हा विडा घ्या व ज्यांना त्याची जरुरी आहे त्याला द्या म्हणजे झालें. माझें काम झालें. मी जातों आतां.'

तात्यासाहेब हें सारें ऐकत होते. त्यांना यावेळीं बसलेला हा चमत्काराचा सर्वांत मोठा धक्का होता. झालें. त्यांचा नास्तिकपणा पूर्ण लयाला गेला. बाबांवर त्यांची संपूर्ण श्रद्धा बसली, बाबा प्रत्यक्ष परमेश्वर आहेत. अंतर्ज्ञानी आहेत, त्यांची शक्ति अपार आहे. याबद्दल त्यांची खात्री झाली.

तिसऱ्या दिवशीं सकाळीं तात्यासाहेब द्वारकामाईत गेले तेव्हां बाबा त्यांना म्हणाले, "तात्या, उद्यां त्या खांबाची पूजा कर."

"बरें आहे!" असें म्हणून बिऱ्हाडीं आले व त्यांनी घडलेली गोष्ट माधवरावांस (शामा) सांगितली.

ती ऐकून माधवराव द्वारकामाईत गेले तेव्हां बाबा त्यांनाही तेंच म्हणाले. परंतु ते म्हणाले,'खांबाची पूजा कां म्हणून करायची! आम्हीं तुमची पूजा करूं. प्रत्यक्ष देव आमच्यापुढें असतां खांबाची पूजा कां म्हणून करायची!'

परंतु बाबांनीं आपला आग्रह कांहीं सोडला नाहीं. त्यानंतर तात्याबा पाटील कोते दर्शनासाठीं गेले. त्यांनाही बाबा तेंच म्हणाले. ते तसेच माधवरावांकडे आले. सर्व एकत्र जमले. उद्यां त्या खांबाची पूजा करा म्हणून बाबा प्रत्येकास कां सांगतात, याचा विचार सुरू झाला. उद्यां आहे तरी काय? पंचांग तरी काढून पहा.

पंचांग उघडून पहाण्यांत आलें. दुसऱ्या दिवशीं गुरुपौर्णिमा होती. सर्वांना आश्चर्य वाटलें व आनंद झाला. बाबा पंचांग कधीं पहात नसत. असें असतां उद्यांच खांबाची पूजा करायला सांगतात. याचा अर्थ काय? आपल्या भक्तांकडून त्यांना पूजा घ्यायची असावी असा सर्वांनीं तर्क केला.

नंतर माधवराव द्वारकामाईंत गेले व "उद्यां आम्हीं तुमचीच पूजा करणार" असें सांगूं लागले.

"मर्जी तुमची!" एवढेंच बाबा म्हणाले.

आणि दुसऱ्या दिवशीं म्हणजे गुरुपोर्णिमेच्या दिवशीं सर्वांनीं बाबांची षोडषोपचारें पूजाअर्चा केली; व तेव्हांपासून दरसाल गुरुपोर्णिमेच्या दिवशीं उत्साहपूर्वक व भक्तिभावपूर्वक बाबांची पूजा करण्याची वहिवाट सुरू झाली.

संपत्ति हातावेगळी होण्याचे तीन मार्ग आहेत. धर्मादाय करणें, उपभोग घेणें व कोणत्या ना कोणत्या कारणानें नाश होणें. जो संपत्तीचा विनियोग दानधर्मासाठीं करीत नाहीं किंवा स्वतःही तिचा उपभोग घेत नाहीं त्याची संपत्ति कोणत्या ना कोणत्या कारणांनीं नाश पावते.

— भर्तृहरी

लहान मुलाच्या आंकडीवर

जुनें आणि प्रसिद्ध औषध

जयकर्स चिल्ड्रन्स कन्व्हलशन् रेमेडी

सोल प्रो. जयकर ब्रदर्स
६६, मरीन ड्राईव्ह, मुंबई १

: स्टॉकिस्ट :
कांचनलाल वाडीलाल कं.
दवाबझार, मुंबई २

अर्नाळकर ब्रदर्स

चष्म्यांचे व्यापारी

आमच्या येथें डोळ्यांची **मोफत तपासणी** करून शास्त्रोक्त चष्मे **वेळेवर** तयार करून देण्यांत येतील. सर्व प्रकारच्या फ्रेम्स् व कांचा मिळतील. एकदां आमच्या दुकानीं आल्यानंतर तुम्हीं आमचे कायमचे ग्राहक बनाल.

: मालक :
बाबूराव अर्नाळकर
२५५ गिरगांव रोड,
सरकारी तबेल्यासमोर, **मुंबई ४**

वि. सू:—श्रीसाईभक्तांसाठीं खास सवलतीचे दर

आमची दानधर्माची कल्पना

****

दानधर्मासंबंधीं आमच्या कल्पना किती विचित्र असतात ! आम्हीं नांवासाठीं, कीर्तीसाठीं व आपली भरपूर जाहिरात व्हावी म्हणून दानधर्म करतों किंवा देणग्या वगैरे देतों ! परंतु तें खरें दान नव्हे; मग खरा दानधर्म कोणता ?

जो दानधर्म देखाव्यासाठीं केला जातो, त्याला आदर्शदान केव्हांहि म्हणतां येणार नाहीं.

जो दानधर्म कीर्तीच्या लोभानें केला जातो त्यालाहि आदर्शदान म्हणतां येणार नाहीं.

जो दानधर्म शक्य तेवढा गाजावाजा करून केला जातो, त्यालाहि आदर्शदान म्हणतां येणार नाहीं.

जें कोणालाहि समजूं न देतां गुप्तरूपानें दिलें जातें, अंतःकरणांतील स्वाभाविक दयाभाव उत्पन्न झाल्यामुळें अंतःप्रेरणेनें दिलें जातें व जें या हाताचें त्या हातालाहि दखल होत नाहीं तें आदर्शदान होय; परंतु आजकाल जगांत आपण काय पहात आहोंत ? दानाची जाहिरात झळकली पाहिजे ! त्याचें अवडंबर माजविलें गेलें पाहिजे, वर्तमानपत्रांतून व अहवालांतून त्याचे नगारे पिटले गेले पाहिजेत ! गुप्तदान ही आजकाल अत्यंत दुर्मिळ गोष्ट होऊन राहिली आहे !

नारायणशेटींचा दानधर्म

एका नगरांत नारायणशेट या नांवाचे एक लक्षाधीश शेटजी रहात असत. त्यांचा व्यापार धंद्याचा व्याप फार मोठा, तसाच विविध प्रकारचा होता. दानधर्माकडेही त्यांचा ओढा होता. जशी आवक मोठी तसाच दानधर्मही मोठा ! नगरशेट या नात्यानेंही त्यांचा मान व दर्जा मोठा होता. त्यांच्याकडे आलेला कोणीही याचक मोकळ्या हातांनीं परत जात नसे. त्यांची पत्नी सौ. यमुनाबाई हीहि पतीच्या पावलांवर पाऊल टाकून चालणारी होती. तिनें कधींही तोंड वांकडें केलें नाहीं. पतीराज करतील तें प्रमाण व त्यांतच संतोष !

माणसाचें नशीब किंवा दैव ही एक और चीज आहे. दैवाचा फांसा कधीं उलट तर कधीं सुलट पडत असतो. सर्वच दिवस कांहीं सारखे नसतात. कधीं चलती तर कधीं पडती...कधीं आघाडीवर तर कधीं एकदम पिछाडीस ! जगाचें रहाटगाडगें हें असें चाललेलें आहे.

पडता काळ

नारायण शेटजींना व्यापारधंद्यांत खोट येऊं लागली. व्यापाराचें एकेक अंग अंगावर येऊं लागलें. नुकसानीचें चक्र गरगर फिरूं लागलें ! बुडत्याचा पाय

खोलांत. देण्याचा डोंगर वाढत चालला व येणें थकत चाललें. कर्जबाजारीपणा वांट्यास आला. तशा स्थितींत त्या नगरांत रहाणें धोक्याचें व अपमानास्पद होतें. घरांतील दागदागिने, भांडीकुंडीं, चीजवस्तु व घरदार, तसेंच जवळ जें जें म्हणून कांहीं होतें तें सारें विकून टाकून नारायण शेटींनीं कर्जबाजारीपणांतून कशीबशी आपली एकदांची सुटका करून घेतली व ज्या नगरींत मानसन्मानानें जीवन घालविलें, त्या नगरीला एके दिवशीं पहांटेच्या प्रहरीं त्यांनीं रामराम ठोकला व आपल्या खेडेगांवीं प्रयाण केलें.

खेड्यांत खर्च कमी व कसेंहि राहिलें तरी विचारतो कोण? याच गांवांतून त्यांचे वाडवडील व्यापारधंद्यानिमित्त व नशीब काढण्यासाठीं बाहेर पडले होते. नशीब उदयास आलें. कांहीं काळ टिकलें व एक दिवस त्याच नशिबानें दगा दिल्यामुळें परत गांवीं हात हालवीत येऊन पूर्व स्थितींत रहावें लागलें!

गावीं आल्यानंतर चिंतेमुळें व अति श्रमामुळें नारायणशेट आजारी पडले. दुष्काळांत तेरावा महिना! संकटें येऊं लागलीं म्हणजे तीं अशीं येतात. त्यांना अंत ना पार! जवळ जें कांहीं शिल्लक राहिलें होतें आणि तें फार थोडें होतें—तें सारें आजारीपणांत खर्च झालें! नारायणशेट या आजारपणांतून उठले हेंच नशिब! यमुनाबाई त्यांचं पथ्य-पाणी प्रयत्नेंकरून संभाळीत होती. तिला कष्ट करण्याची माहिती नव्हती. राजेशाही थाटांत तिचा जन्म गेलेला. परंतु आतां पोटासाठीं गांवांत मोलमजुरी, दळणकांडण करण्याचें तिच्या नशिबीं आलें! बिचारी दुर्दैवाच्या फेऱ्यांत सांपडली!

एका याचकाचें आगमन

नारायणशेटींना अशक्तपणामुळें कांहीं करतां येत नव्हतें. दिवस रात्र त्यांनीं खाटेवर पडून रहावें. गतकाळची आठवण करावी व त्या काळाची चालू काळाशीं तुलना करावी. 'ठेविलें अनंतें तैसेंचि रहावें.' या पलिकडे समाधानाला त्यांच्यापाशीं कांहीं नव्हतें.

त्या सुमारास त्या गावीं कोणी एक गरीब ब्राह्मण आला. त्याची एक विवाहयोग कन्या होती. तिच्या विवाहासाठीं त्याला पैशाची जरूरी होती. चार लोकांकडे हात पसरून काय मिळेल तें पदरांत घ्यावें व लग्नाच्या काळजींतून मोकळे व्हावें, हीच त्याची आकांक्षा होती.

प्रत्येक गावांत दुष्ट व मत्सरी वृत्तीचे थोडेबहुत लोक असतात. दुसऱ्याची चेष्टा करणें, पाणउतारा करणें व दुःखावर डागण्या देऊन त्यांत संतोष मानणें यांत त्यांना भूषण वाटत असतें. दुर्दैवानें त्या ब्राह्मणाची प्रथम गांठ पडली ती अशा लोकांशीं. एका काळचे उदार परंतु आतां सारें गमांवून गांवीं आलेले नारायण शेटजी यांच्याकडे त्यानीं बोट दाखविलें. 'आमच्या गांवांत नारायणशेट हे धनवान्, तसेच मोठे उदार गृहस्थ आहेत. ते एकटेच तुझें दारिद्र्य दूर करतील!' अशी त्यांनीं थाप ठोकून दिली!

त्यांचा कावा त्या बिचाऱ्या भोळ्या ब्राह्मणाला काय माहीत! त्याच्या तोंडाला पाणी सुटलें आणि तो नारायणशेटींच्या घरीं मोठ्या आशेनें गेला.

त्यावेळीं नारायणशेटजी खाटेवर विव्हळत पडले होते. ब्राह्मणानें मोठा धीर करून आपल्या आगमनाचें कारण सांगितलें व तें ऐकून शेटजीच्या नेत्रांवाटे घळघळ अश्रुप्रवाह सुरू झाला. ते समजले कीं, ही गांवांतील जातवाल्यांची दुष्ट कारवाई आहे! त्या जाणीवेनें त्यांना पराकाष्ठेचें दुःख झालें.

ब्राह्मणानें ओळखलें

ब्राह्मणानें सारा प्रकार ओळखला. घरांत आरपार पहात असतां त्याला ठायीं ठायीं दारिद्र्याची घनदाट छटा आढळून आली. अधिक वेळ बसण्यांत अर्थ नाहीं हें ताडून तो ब्राह्मण निरोप घेऊन जाऊं लागला तेव्हां शेटजी म्हणाले, "नका जाऊं थांबा जरा; घरधनीण येईल इतक्यांत; पाहूं या कांहीं जमतें का!"

ब्राह्मण मोठ्या कष्टानें थांबला. तेथें येण्यांत आपल्याकडून घोडचूक घडली हें तो समजून चुकला; परंतु त्याचा काय दोष होता त्यांत!

इतक्यांत यमुनाबाई आल्या. त्यांनीं पतिराजांचा दुःखीकष्टी चेहरा व शेजारी कावऱ्याबावऱ्या स्थितींत बसलेला तो ब्राह्मण पाहिला. त्या जें कांहीं समजायचें तें समजल्या. त्या साध्वीपाशीं आतां कांहीं शिल्लक राहिलें नव्हतें. दोन हातांत दोन सोन्याच्या बांगड्या सौभाग्यालंकार म्हणून राखून ठेवलेल्या होत्या. प्रसंग ओळखून त्यांनीं त्या बांगड्या काढून ब्राह्मणाच्या हातावर ठेविल्या!

ब्राह्मण सद्गदित झाला. म्हणाला, 'नाहीं! नाहीं! मला माणुसकी आहे. मी दरिद्री असलों तरी तुमच्या हातीं शिल्लक राहिलेल्या या शेवटच्या भाग्यवान बांगड्या घेऊन जाण्याइतका मी अधम नाहीं. ठेवा त्या, देव तुमचें भलें करो! माझें काम होईल कुठं तरी! माफ करा. माझ्यामुळें कष्ट झाले तुम्हांला!' असें म्हणून व उभयतांस आशिर्वादपूर्वक नमस्कार करून तो ब्राह्मण; जाऊं लागला, तेव्हां उभयतांनींहि त्याला प्रेमळ आग्रह करून व परोपरीनें त्याची समजूत घालून त्या बांगड्या त्याच्या पदरांत बांधल्या व त्यांचा आग्रह व निग्रह जाणून ब्राह्मणानेंहि नंतर आढेवेढे घेतले नाहींत.

अंतःकरणपूर्वक आशीर्वादांचा वर्षाव करीत तो ब्राह्मण आपल्या घरीं गेला व व आपल्या कन्येचें लग्न त्यानें यथोचित थाटांत उरकलें.

तो ब्राह्मण कसला? ब्राह्मणाच्या रूपानें नारायणशेटजींचें सत्त्व पहाण्यासाठीं भगवंतच ब्राह्मणाच्या रूपानें आले होते असें म्हणावेसें वाटतें; कारण त्यानंतर नारायणशेटजींच्या तब्येतींत झपाट्यानें सुधारणा होऊं लागली. जीव सलामत तो पगडी पचास! प्रकृति नीट पाहिजे; मग मनुष्य काय वाटेल तें करूं शकतो. नारायणशेट खाटेला खिळून राहिले होते, ती खाट सुटली आणि ते आतां हिंडूं फिरूं लागले.

× × ×

पुण्यसंचय प्रगट करणारें यंत्र

इकडे ज्या नगरीचे नारायणशेट हे एकाकाळीं नगरशेट होते, त्या नगरीचे वृद्ध राजेसाहेब निधन पावले व तरुण राजपुत्र गादीवर आले. त्यांच्या धाकट्या बहिणीला

कोणी एका योग्यानें दोन गमतीचीं यंत्रें दिलीं. त्यांतील एका यंत्रानें आपल्याजवळ किती पुण्यसंचय झाला आहे हें समजत असे व दुसऱ्या यंत्रानें आपल्या बाजूला पुण्य किती आहे व तें कोणतें हें आरशांत पहातां येत असे. राजकन्येनें असें जाहीर केलें कीं, ज्या कोणाला आपलें पुण्य विकायचें असेल त्यानें तें खुशाल विकावें. तें घेण्याची आमची तयारी आहे.

नारायणशेटजींच्या कानीं ती घोषणा आली. त्यांना आपल्या जुन्या वास्तव्याची आठवण झाली. इतक्या वर्षांनंतर आपणांस ओळखणारे कोण असणार त्या नगरींत ! एकदां जाऊन गांठीला जो कांहीं पुण्यांश सांचला असेल तो विकून चार पैसे घेऊन यावे व आपल्यामागें पत्नीची कांहीं तरी सोय करून ठेवावी, असें त्यांच्या मनानें घेतलें.

यमुनाबाईजवळ त्यांनीं पुण्य विकण्याची गोष्ट काढली तेव्हां तिनें साफ नकार दिला; परंतु नारायणशेटजींचा हट्ट पाहून तिनें माघार घेतली व जाण्यास अनुज्ञा दिली.

नारायणशेट जायला निघाले. वाटेंत भूक लागेल तेव्हां तोंडांत टाकण्यासाठीं जवळ कांहीं तरी असावें म्हणून यमुनाबाईनें एक गुळाचा खडा व थोडें बन्याचें पीठ रुमालांत बांधून दिलें.

पायीं प्रवास करीत असतां दुपारची वेळ झाली. पोटांत कावळे कुरकुर करूं लागले. तेव्हां एका झाडाच्या व तलावाच्या आश्रयाला येऊन त्यानीं मुक्काम ठोकला. विश्रांति घेतल्यानंतर स्नान उरकून क्षुधा निवारणार्थ एका वाडग्यांत तें पीठ कालवून त्यांत गूळ घातला व त्याचे लाडू बनवून ते तोंडांत टाकणार तोंच शेपटी हालवीत हालवीत एक कुत्रा तेथें आला. तोही भारी भुकेलेला दिसत होता. नारायणशेटजींना त्याची दया आली. त्यांचें अंतःकरण कळवळलें. तीन लाडू तयार झाले होते. ते एकामागून एक सर्व कुत्र्याच्या पोटांत गेले. मागें शिल्लक काय राहिलें ? थंडगार पाणी ! तें समाधानपूर्वक घटाघट पिऊन नारायणशेटजींनीं ती भुकेची वेळ मारून नेली.

राजवाड्यांत आगमन

नारायणशेट तेथून नगरांत गेले व प्रथम त्यानीं राजवाड्यांत प्रवेश केला. त्यांना राजकन्येला भेटायचें होतें व तीं यंत्रें पहायचीं होती आणि गाठीशीं असल्यास पुण्य विकायचें होतें.

राजकन्येची व त्यांची भेट झाली. त्यांच्या विनंतीप्रमाणें राजकन्येनें नारायण शेटजींना पुण्याची कल्पना देणारें यंत्र त्यांच्यापुढें ठेविलें. त्यावर हात ठेऊन नारायण शेटजींनी पूर्वकालीन अनेक गोष्टींची आठवण केली; परंतु त्या यंत्रानें जरासुद्धां हालचाल केली नाहीं. औदार्याच्या नाना गोष्टींची त्यांनीं आठवण केली, परंतु यंत्राचा कांटा जशाचा तसा होता. तो हालेचना.

नारायण शेटजी निराश झाले. आपण एवढी सत्कृत्यें केलीं तीं सारीं व्यर्थ गेलीं, याबद्दल त्यांना खेद वाटूं लागला.

राजकन्येनें त्यांचा उदासवाणा चेहरा पाहिला व धीर देऊन म्हणाली, " आतां या दुसऱ्या यंत्राच्या आरशांत पहा बरं. नांव लौकीक व्हावा, मानमान्यता

मिळावी म्हणून जो दानधर्म केला जातो तो खरा दानधर्म नव्हे; तो पुण्याच्या खातीं जमा केला जात नाहीं ! कीर्ति व मानमान्यता मिळावी म्हणून ज्या गोष्टी आपण केल्या त्यांची नोंद येथें झालेली दिसणार नाहीं. आतां दुसऱ्या यंत्रांतील आरशांत पहा. निष्काम वृत्तीनें जें पुण्य केलें असेल तें त्याच स्वरूपांत या यंत्राच्या आरशांत आपणाला दिसेल !

नारायणशेट मोठ्या उत्कंठेनें त्या यंत्राच्या आरशांत पाहूं लागले तेव्हां आपली पत्नी हातांतील सोन्याच्या बांगड्या काढून ब्राह्मणाच्या हातीं देत आहे, तर दुसरीकडे एक कुत्रा आपण तयार केलेले वऱ्याच्या पिठाचे लाडू समाधानपूर्वक खात आहे, अशीं दोन दृश्यें त्यांना पहायला मिळालीं.

दैवाचा कांटा फिरला

त्यांच्या चेहऱ्यावर समाधानाचें हास्य चमकलेलें दिसूं लागलें. राजकन्याही कुतूहल-पूर्वक डोकावून पाहूं लागली. तीही समाधानपूर्वक हंसली व म्हणाली,' शाबास शेटजी ! हीं तुमचीं पुण्यकृत्यें ! तीं विकत देण्याची आपली आहे का तयारी ? त्यासाठीं दोन लक्ष सुवर्ण मोहरा देण्याची माझी तयारी आहे ! ''

खऱ्या दानधर्माची आतां नारायणशेटजीना बरोबर कल्पना आली. ते म्हणाले, " माफ करा ! हीं दोन्हीं पुण्यें कैवढीही मोठी रक्कम आपण मला दिली तरी तीं विकण्याची माझी तयारी नाहीं ! "

" बरें आहे ! मग दहा लक्ष सुवर्ण मोहरा घ्या., परंतु तीं पुण्यकृत्यें मला विकत द्या ! " राजकुमारी म्हणाली.

' नाहीं, नाहीं, तीं पुण्यकृत्यें मी कोणत्याहि अपेक्षेनें केलीं नाहींत. दहा लक्ष कां दहा कोटी मोहोरा माझ्यापुढें ओतल्या तरी मी तीं देणार नाहीं. त्यांची मुळीं किंमतच होऊं शकत नाहीं ? "

इतक्यांत नवे व तरुण राजेसाहेब तेथें आले. त्यांनीं नारायणशेटजीना तात्काळ ओळखलें व म्हणाले, ' शेटजी मी गेल्या कांहीं दिवसांपासून आपल्या तपासांत आहें. बरं झालं येथें भेट झाली तें ! माझ्या वडिलांवर तुम्ही किती तरी उपकार केले आहेत. अडीअडचणीच्यावेळीं लक्षावधि मोहोरा आपण आमच्या खजिन्यांत भरणा केल्या आहेत. आपल्या नांवें कमींत कमी दहा लक्ष मोहरा आमच्याकडे जमा आहेत. त्या वाटेल तेव्हां घेऊन जा व आतां पूर्ववत् या नगरींत येऊन रहा, एवढीच विनंति आहे.'

नारायणशेटजींची दैवरेषा फिरली. ते पुन्हां नगरशेट झाले; परंतु त्यानंतरच्या काळांत जो जो दानधर्म त्यांनीं केला तो गाजावाजा होऊं न देतां केला. सच्चें दान कोणतें, याची त्यांना आतां जाणीव झालेली होती.

शिवकालीन दोन विदेही

एकदां शिवाजी राजे एका पुराणास गेले होते. तेथें पुराणिक बुवांच्या तोंडून त्यांनीं ऐकलें कीं, पूर्वींच्या काळीं जसे अनेक मोठमोठे विदेही होऊन गेले, तसे हल्लींच्या काळीं कोणी राहिले नाहींत. या कलियुगांत विदेहीपणाच्या गोष्टी बोलणारे पुष्कळ आढळतील, पण विदेहीपणाचें आचरण करणारे औषधालाही मिळणार नाहींत.

पुढें भेटींत राजांनीं समर्थांनाच विचारलें, ' सांप्रत कोणी विदेही आहेत काय ? ' समर्थांनीं उत्तर दिलें, ' नसतीलच असें कसें म्हणतां येईल ? तुकाराम विदेही नाहींत असें कोण म्हणूं शकेल ? भेटा जाऊन त्यांना पहा, करा परीक्षा. '

राजे तुकाराम महाराजांकडे गेले, तों ते डोळे मिटून भजनांत दंग होऊन नाचत होते. श्रोते पुढें बसले होते. राजे आलेले पाहून श्रोत्यांत थोडी गडबड उडाली. ते बाजूस सरकले. राजांना पुढें वाट करून दिली. तुकारामांनीं डोळे उघडून पाहिलें, तों श्रोते दूर झालेले आणि राजे पुढें आलेले त्यांना दिसले. शिवाजीराजे कशासाठीं आले होते, हें ओळखून समर्थांना आठवून तुकाराम महाराज राजास म्हणाले, ' राजा अरे,

> जो विदेहियांचा शिरोमणी । जया महायोगी ध्याती मनीं ।
> चर्या जयाची न कळे म्हणोनि । देवहि तिष्ठती सभोंवते ॥
> जे कथा निघाली विदेहप्रसंगीं । ते चिन्हें असती का समर्थ अंगीं ।
> ते काय तुला, मी आहे तसा म्हणून आपण होऊन सांगतील ?
> आपस्तुति नावडे साधुलागी । म्हणुनी कळविती परस्परीं ॥
> कैची पुराणें पुराणीकपण । भ्रमिकासंगीं जासी ठकोन ।
> मी रे जयाचें करित ध्यान । किर्तनीं नाचत होतों कीं ॥
> त्या समर्थांचा म्हणविसी जनीं ।

तेव्हां तुला जास्त काय बोलूं ? ' असें म्हणून तुकाराम महाराज डोळे मिटून श्रीसमर्थांचें ध्यान करीत भजनांत दंग होऊन नाचूं लागले !

तुकाराम महाराजांचे निर्भिड बोल ऐकून राजांच्या हृदयाचें पाणी झालें. तुकाराम महाराजांच्या गळ्यांत त्यांनीं मोत्यांचा हार घातला. त्यासरशीं,

> मृत्युलोकीं आम्हां आवडतें परी । नाहीं येक हरिनामाविण ॥ १ ॥
> सोनें रुपें धन मृत्तिकासमान । माणिक पाषाण खडे जैसे ॥ २ ॥

असें म्हणून तुकारामांनीं तो हार तोडून फेकून दिला.

राजे समर्थांकडे मुरडले. त्या भेटींत काय झालें असेल याची कल्पना करावी.

सांप्रत कोणी विदेही पुरुष आहेत काय या प्रश्नाचें प्रत्यक्ष उत्तर परभारें मिळावें म्हणून समर्थांनीं राजांना तुकाराममहाराजांकडे जाण्यास सांगितलें, तर तुकाराममहाराजांनीं उलट राजांना दोष लावून परत श्रीसमर्थांकडे पाठविलें ! असे एकमेकांना ओळखणारे दोन विदेही पुरुष त्या काळीं महाराष्ट्रांत नांदत होते.

× × ×

वासना—रूप आणि परिहार

एकदां श्रीमहारुद्राच्या सन्मुख भोंवताली शिष्य घेऊन स्वामी समर्थ रामदास बसले असतां, एका शिष्यानें प्रश्न केला. "महाराज, वासना जिंकल्यावांचून जन्ममरणाच्या फेऱ्यांतून सुटका नाहीं म्हणतात, त्या वासनेचें रूप कसें आहे व तिचा परिहार कसा करावा."

श्रीसमर्थ म्हणाले, "वासनेचें रूप संकल्पात्मक आहे. व ती कोणत्या तरी वस्तूवर अधिष्ठित असते. ती निव्वळ हवेंत नसते, तिला कसला तरी आधार लागतो. स्त्री, पुत्र, घरदार, शेतीवाडी, देश धर्म, समाज, बांधव, एखादें कार्य, एखादी संस्था इत्यादि अनेक वस्तु आहेत. एखाद्यावर प्रेम, कोणाचा द्वेष, असलें कांहीं ना कांहीं तरी अधिष्ठान वासनेला लागतें. जन्ममरणापासून सुटावयाचें तर जिवंतपणींच इतर वस्तूंवरील वासना काढून ती श्रीराम-समर्थ चरणीं जडवावी म्हणजे अंतकाळीं तीच वासना प्रबळ होऊन जीवात्म्याचें परमात्म्याशीं तादात्म्य होईल," अशा अर्थाच्या अभंगानेंच श्रीसमर्थांनीं शिष्याच्या प्रश्नाला उत्तर दिलें.

अंतीं पंच भूतें पांचाशीं मिळाली । वासना राहिली कोणें ठायीं ॥ १ ॥
कोणें ठायीं तेव्हां वासना हे राहे । कैसें रूप आहे वासनेचें ॥ २ ॥
वासनेचें रूप सुक्षम जाणावें । संकल्प स्वभावें रूप तिचें ॥ ३ ॥
रूप तिचें अंतकाळीं कोठें राहे । अनुभवें पाहे आपुलीयां ॥ ४ ॥
आपुला संकल्प जये वस्तूवरी । तेथें वसती करी वासना हे ॥ ५ ॥
वासना हे वस्ती करी अगोदर । जवं कळेवर सचेतन ॥ ६ ॥
सचेतन काया कारणीं लावावी । वासना गोवावी रामरूपीं ॥ ७ ॥
रामरूपीं सत्यसंकल्प धरावा । संसार तरावा अवलीळा ॥ ८ ॥
अवलीळा भवसार बोसरे । जरी मनीं धरे गुरुवाक्य ॥ ९ ॥
गुरुवाक्यें गती **रामदासीं** झाली । मुक्ति हे लाधली सायोज्यता ॥ १० ॥

प्रश्न किती गहन, पण त्याचें उत्तर किती सुलभ, सहज समजण्यासारखें दिलेलें आहे.

याच वासनेनें एकदां श्रीसमर्थांसारख्या संतांवरही आपला पगडा बसविला. त्या प्रसंगाची हकीगत फारच मजेदार पण उद्बोधक आहे.

समर्थांचा नित्याचा क्रम म्हणजे बहुधा एकटे एकीकडे भोजनास बसत. एकदा खीर केली होती. खावयाची तितकी खीर समर्थांनीं खाल्ली. पण आणखी पाहिजे, अशी त्यांना वासना झाली. आपणांस अशी वासना व्हावी याचें त्यांना बरें वाटलें नाहीं. वासनेची खोड मोडली पाहिजे असें त्यांच्या मनानें घेतलें. त्यांनीं आणखी खीर मागितली. वेणाबाईंनीं वाढली. ती भुरकून 'आणखी वाढा' म्हणालेच. तीही वाढली

आणि मुरकली. तरी 'आणखी वाढा' म्हणालेच. वेणाबाईना थोडे चमत्कारिक वाटलें. कारण असें कधीं मागत नसत. त्यांनीं वाढली, ती संपली तरी याचें 'आणखी वाढा' सुरूच होतें. शेवटीं खीर ओकून पडली. तरी 'आणखी वाढा' म्हणाले. खीर संपली होती. 'वासने, तुला आणखी खीर हवी ना?' असें म्हणून ओकलेली खीर भुरकून वासनेची खोड मोडण्यास समर्थ तयार झाले. इतक्यांत वेणाबाईनीं त्वरा करून ओकारीवर राख टाकली. वासना जिंकलेल्या असाव्या. न जाणो पुढील अभंग समर्थांनीं याच प्रसंगाला उद्देशून केलेला असेल.

वोकीतां वोकीतां मन कंटाळलें । राखेनें झाकीलें सावकाश ॥ १ ॥
सावकाश तया कोण अभिलाषी । कोणाला असोसी करायाची ॥ २ ॥
कासयाची आतां वासना धरावी । गोडी विवरावी विषयांची ॥ ३ ॥
विषयांची गोडी कंटाळलें मन । नागवले जन असोसीचे ॥ ४ ॥
आसोसीचे जन ते जन्म घेईल । जीवची देईल विषयांसी ॥ ५ ॥
विषयांसी वीट मनापासुनीया । निर्वासना तया जन्म नाहीं ॥ ६ ॥
जन्म नाहीं ऐसें केलें देवरायें । वासना उपायें सोडविली ॥ ७ ॥
सोडविली देव दयानिधी । तुटली उपाधी सर्व कांहीं ॥ ८ ॥
सर्वकांहीं नाहीं हेंचि हें प्रमाण । दासम्हणे खूण देव जाणे ॥ ९ ॥
देव जाणें सर्व राहिला विकार । ब्रह्म निर्विकार दास म्हणें ॥ १० ॥

अशी आहे ही वासना.

ARSA PRODUCTS

ए. आर. सावंत ॲन्ड ब्रदर्स

२६३, मंगळदास मार्केटसमोर, मुंबई नं. २. टे. नं. २२८४४

तयार कपडे, सर्व प्रकारची होजियरी तसेंच टॉवेल्स, चादरी व पडद्यांचें कापड मिळण्याचें एकमेव ठिकाण होलसेल व रिटेलर्स

तुझ्या इच्छेप्रमाणें घडूं दे

जें जें कांहीं घडे सदैव तुझिया इच्छाबळें तें घडे ।
ऐसें जाणुनि सोसण्यासि मज तें सद्धैर्य दे तेवढें ॥

—लेखक : **आप्पाराव**

'आपलें मन प्रसन्न व आनंदी रहावें असें कोणाला वाटत नाहीं ?' परंतु तें घडावें कसें ? प्रसन्नता व आनंद प्राप्त करून घेण्याचा एकच मार्ग आहे व तो म्हणजे जें आपल्या आटोक्यांतील नाहीं त्याची चिंता करण्याचें व त्याबद्दल सुखदुःख मानण्याचें आपण सोडून दिलें पाहिजे.' हे एका यूरोपीय तत्वज्ञान्याचे विचार आहेत.

परंतु आपण कोणत्या ना कोणत्या तरी चिंतेंत सदासर्वकाळ गुरफटलेले असतों. उगाच चिंतेचा नसता व्याप आपण आपल्या मागें लावून घेत असतों.

भगवंताची मर्जी जशी असेल तसें होईल. त्याच्यावर सारा भरिभार टाकून आपण निश्चिंत रहाण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे. 'ठेविलें अनंत तैसेंचि रहावें । चित्तीं असों द्यावें समाधान.' ही संतवाणी आपण आपल्या हृत्पटलावर कोरून ठेविली पाहिजे.

× × ×

जी भगवंताची इच्छा तीच आपण आपली इच्छा समजून तिच्यापुढें नेहमीं वाकलें पाहिजे. तो जें इच्छिल तेंच घडेल, असें बाबांनी सांगितलें आहे. तुमचें भवितव्य त्याच्या हातीं आहे. तुमच्या हातीं कांहीं नाहीं, मग शोक किंवा दुःख कां म्हणून करायचें ? तसेंच तो जें कांहीं करतो तें तुमच्या भल्यासाठीं अशी श्रद्धा तुमच्या ठायीं दृढ कां होऊं नये ?

'ठेविलें अनंतें तैसेंचि रहावें' हें म्हणणें फार सोपें आहे; परंतु तितकेंच तें आचरणांत आणणें कठीण आहे. ज्यानीं हा महामंत्र आचरणांत आणण्यांत यश मिळविलें ते खरोखर धन्य होत.

× × ×

आमचे एक मित्र आहेत. बरी वाईट कोणतीहि गोष्ट असो, 'देव करतो तें आपल्या भल्यासाठीं' हें पालुपद नेहमीं त्यांच्या तोंडी असतें. त्याप्रमाणें थोडेंफार आचरणहि त्यांच्याकडून घडत असतें. त्या मंत्राची घट्ट कांस धरल्यामुळें त्यांच्या चेहऱ्यावर दुःखाची छटा सहसा आढळून येत नाहीं. सुखाचा मूळ मंत्र त्यांना सांपडला आहे.

आम्हांला वाटत असतें कीं, प्रत्येक गोष्ट आमच्या मर्जीप्रमाणें घडून आली पाहिजे. आपण योजल्याप्रमाणें नाहीं घडून आलें कीं मर्जी खप्पा झाली ! मन दुःखी, कष्टी झालेंच म्हणून समजावें. मनाप्रमाणें घडून आलें म्हणजे आनंद व मनाविरुद्ध कांहीं घडलें म्हणजे दुःख ! असा हा सुखदुःखाचा खेळ अविरत चाललेला असतो.

मनाविरुद्ध कांहीं प्रकार घडला म्हणजे केवढें अकांडतांडव, केवढी आदळ आपट आणि मग देवाच्या नांवानें आपण खडे फोडूं लागतो ! त्याऐवजीं

"जें जें कांहीं घडे सदैव तुझिया इच्छाबळें तें घडे ।
ऐसें जाणुनि सोसण्यासि मज तें सद्धैर्य दे तेवढें ॥"

अशी समजूत करून आपण देवाला वरीलप्रमाणें कां बरें आळवीत नाहीं? त्यामुळें काय होईल? दुखाचें व चिंतेचें मूळच उपटून टाकण्यास आपण समर्थ होऊं.

× × ×

कोणतीही परिस्थिति वांट्यास येवो. येईल त्या परिस्थितींत जो आनंदी राहील व 'तुझी इच्छा, !' असें म्हणून जो उत्साहपूर्वक कार्यास लागेल तोच खरा वीरपुरुष होय. या जगांत त्याच्याकडून पराक्रमाच्या गोष्टी घडून येण्याची शक्यता आहे.

सुखाच्या घरांत रहायला मिळो वा वनवास घडो. बरोबर कोणी सहकारी असो वा नसो; थंडीच्यावेळीं फाटकी वोंगळी ओढायला मिळो किंवा मौल्यवान शाल वाट्यास येवो, ज्याच्या समाधानाला जरासुद्धां गालबोट लागत नाहीं, त्यानें आपलें जीवन सफल केलें, असें म्हणायला हरकत नाहीं.

झोपायला जमीन मिळो, खाट मिळो, वा पलंग मिळो; खायला वेळेवर जें मिळेल त्यांत आनंद. जें मिळेल, जेवढें मिळेल व जेथें मिळेल तेथें त्याचा आनंदानें स्वीकार करून पुढील वाटचाल करावयाची. प्रत्येक गोष्टींत कुत्सितपणानें घाण शोधीत न बसतां चांगलें दिसेल तेंच पहावयाचें व तेंच निवडावयाचें. कोणतेंही कार्य करीत असतां तें मनापासून करावयाचें. मग त्यांत यश मिळो वा अपयश मिळो; त्याची खंत बाळगायची नाहीं. तेवढ्यासाठीं प्रसन्नता गमावून बसायचें नाहीं.

× × ×

एक होता राजा; त्याच्या पदरीं एक साधुवृत्तीचा मंत्री होता. कोणत्याही परिस्थितींत आनंदी व समाधानी रहावयाचें हा योग त्यानें साधलेला होता. तो खरोखर भाग्यवान् होता. 'देव जें जें कांहीं करतो तें आमच्या भल्यासाठीं' हें त्याचें नेहमीचें पालुपद होतें. बरें, वाईट कांहीं घडो; देव करतो तें भल्यासाठीं, हा त्याचा तोडगा प्रत्येक प्रसंगीं ठरलेला !

एके दिवशीं जें घडूं नये तें घडलें. राजाच्या आंगठ्याचा कांहीं भाग अपघातामुळें कापला गेला ! केवढी ही दुर्घटना !

मंत्री विश्वासांतला. राजानें तो कापलेला अंगठा त्या मंत्र्याला दाखविला. त्यानें राजाच्या समाधानाकरतां निदान 'अरेरे ! फार वाईट झालें ! औषधोपचार करूं या.' अशासारखे समाधानाचे कांहींतरी दोन शब्द बोलायचे कीं नाहींत? मग मंत्री काय म्हणाला? तो आपल्या नेहमींच्या भाषेंत म्हणाला, 'देव जे जें कांहीं करतो तें आमच्या भल्यासाठींच !'

तें ऐकून राजा क्रोधायमान् झाला ! आणि कोणाला नाहीं येणार राग ! राजाचा राग बरोबर होता.

आधींच बोट कापल्यामुळें राजाला वेदना होत होत्या. त्यांत मंत्र्याच्या वाक्यानें त्याच्या देहाचा अधीकच भडका उडाला ! ' काय म्हणे, देव करतो तें सारें आमच्या भल्यासाठीं ! यांत कसला आलाय भलेपणा ! माझें सर्वांग त्यामुळें ठणकतें आहे. माझा हात निकामी झालाय. आणि त्यांत आहे म्हणे भलेपणा ! '

रागाच्या भरांत राजानें हुकूम सोडला कीं तोंडास येईल तें बडबडणाऱ्या या मंत्र्यास कारागृहांत डांबून ठेवा !

राजाज्ञा ! ती तावडतोब अंमलांत आली. मंत्री महाशय तुरुंगांत जाऊन बसले ! त्यांतही त्यानीं समाधान मानिलें. जातां जातां 'देव करतो तें आपल्या भल्यासाठीं' असें पुटपुटत त्यानें तुरुंगांत प्रवेश केला.

× × ×

राजाला शिकारीचा नाद होता. अंगठ्याची जखम बरी झाली नव्हती तशाच स्थितींत एके दिवशीं राजा जंगलांत शिकारीसाठीं गेला. बरोबरचे लोक मागें राहिले होते. राजा बंदुकीसह पुढें पुढें जात होता. इतक्यांत तो रस्ता चुकला व फिरतां फिरतां थकून गेला. इतका थकला कीं, त्याच्यानें घोड्यावर बसला असतांही पुढें जाववेना. घोड्याला एका झाडाच्या बुंध्याला बांधून राजा झाडाच्या सावलींत स्वस्थ पडून राहिला. इतक्यांत भुकेलेला एक सिंह वास काढीत काढीत तेथें आला. अगदीं नजीक आला. राजा जागच्या जागीं गारठून गेला. सिंह त्याच्यावर झडप घालणार तोंच तुटलेल्या आंगठ्याकडे त्याचें लक्ष गेलें! नाराज होऊन पुढें टाकलेला पंजा त्यानें तात्काळ मागें घेतला. जखमी झालेल्या प्राण्याच्या वाट्यास सिंह सहसा जात नाहीं. राजा बचावला! सिंहानें घोड्यावर झडप घालून आपली क्षुधा शांत केली. तो तेथून चालता झाला.

राजाच्या प्राणावर गदा आली होती, परंतु सुदैवानें तो बचावला. कापलेल्या आंगठ्यानें त्याला वांचविलें. राजा राजधानींत आला. राजवाड्यांत दाखल होतांच त्यानें एका नोकरास पाठवून कारागृहवासांत असेलल्या मंत्र्यास प्रथम बोलावून घेतलें. मंत्री महाशय येतांच त्याला उद्देशून राजा म्हणाला, ' मला मान्य आहे तुमचें म्हणणें. देवानें मला चांगला धडा शिकविला. खरं आहे तुमचं म्हणणं ! देव जें कांहीं करतो तें आमच्या भल्यासाठीं ! माझा हा आंगठा कापला गेला नसता तर आज माझ्या प्राणावरच बेतली असती ! सिंहानें फाडफाडून माझे तुकडे करून टाकिलें असते ! परंतु दुसऱ्या एका गोष्टीचा मला अजून खुलासा झाला नाही. सांगा पाहूं, तुम्हांला तुरुंगांत डांबून ठेऊन देवानें तुमचें काय भलें केलें ? '

' महाराज ! काय सांगूं ? देव परम दयाळू आहे. त्याला प्रत्येकाची काळजी आहे. त्याला तुमची काळजी तशीच माझीहि काळजी ! मी तुरुंगांत जाऊन पडलों नसतों तर

आपण शिकारीस जातांना मला बरोबर नेल्याशिवाय राहिला नसतां आणि मला तर कुठेंहि जखम झालेली नव्हती; त्यामुळें तुम्हांला सोडून सिंहानें माझाच फन्ना उडविला असता नाहीं का? तेव्हां मी तुरुंगांत जाणें हें माझ्या कल्याणाचें होतें. देवाचे हेतु अगम्य असतात. त्यांतील रहस्य कधीं कधीं तुम्हां आम्हांला समजत नाहीं; परंतु आपण नेहमीं श्रद्धा ठेविली पाहिजे कीं, तो जें जें कांहीं करतो, तें आमच्या कल्याणासाठीं करतो. तेव्हां भगवंताची इच्छा होती तसें घडलें, असें समजून आपण तिच्यापुढें समाधानपूर्वक मान वांकविली पाहिजे आणि म्हटलें पाहिजे कीं,' भगवन्, तुझी इच्छा होती तसें घडलें. मी राजी आहे. नेहमीं तुझ्याच इच्छेप्रमाणें घडो.' (Let Thy will be done)

बाबांचें भक्त-प्रेम

(चाल : उघडि नयन देवा, क्षणभर – राग : सोहोनी – ताल : त्रिताल)

देवसदनिं येशी डहाणुला ॥ ध्रु० ॥

भक्ता काजा वेष यतीचा ।
थोरपणा परि लक्ष्मी सतीचा ।
उद्यापनदिनीं दो शिष्यांसह ।
येउनि भोजन घेशी ॥ १ ॥

मान देउनि निमंत्रणाला ।
श्याम बापु हें सांगति तुजला ।
येउं तिथे अम्हि लिहि लिखिताला ।
सार्थ वचन करिसी ॥ २ ॥

नेउनि बुध्द आडपथाला ।
स्वयें रचियिसी लीला-माला ।
भोजन करुनि स्मृती देउनी ।
भूलि मना पाडिसी ॥ ३ ॥

गुरुछाया
ठाणें

— जानकीतनय

रामभक्तीचा महिमा

****

महाराष्ट्राप्रमाणें आंध्र प्रांतांतही एका रामदासांचा उदय झाला. परंतु त्या भगवद्भक्त रामदासाची तुलना थोडीफार संत दामाजी यांच्याशीं करतां येईल. देव प्रिय भक्ताचें संकट दूर करण्यासाठीं कसा असेल तसा धावून येत असतो.

आपल्या प्रिय भक्तासाठीं देव काय करील आणि काय करणार नाहीं हें सांगतां येणें कठीण आहे. भगवद्भक्त काय महाराष्ट्रांत तेवढे आहेत आणि इतरत्र नाहींत असें थोडेंच आहे? आपल्या महाराष्ट्रांत बादशहाच्या नोकरींत असलेल्या संत दामाजीच्या हांकेला ओ देऊन पंढरीराय महार बनले, त्याचप्रमाणें आंध्र प्रांतांत संत रामदास या नांवानें ख्यातनाम असलेल्या सत्पुरुषाच्या अवतार झाला. त्यांच्या जीवनांतहि दामाजीसारखाच एक प्रसंग घडून आला आणि त्यांचें नांव सर्वतोमुखीं झालें.

दक्षिणेकडील अयोध्या

गोदावरीच्या कांठीं भद्राचलम् या नांवाचें एक पवित्र क्षेत्र आहे. भद्राचलम्ला दक्षिणेकडील अयोध्या असेंहि म्हणतात. एवढें त्या स्थानाचें महत्व व महात्म्य आहे. वनवासांत असतां श्रीरामचंद्र या ठिकाणीं कांहीं काळ राहिले होते असें सांगतात. येथें एक सुंदर व फार मोठें राममंदिर आहे. तें इतिहासप्रसिद्ध आहे. तेथें श्रीरामचंद्र, सीतादेवी व लक्ष्मण यांच्या भव्य मूर्ति आहेत. भक्त रामदासाच्या हस्तें या भव्य मंदिराची स्थापना झाली. त्या मंदिरामागें अति रम्य इतिहास आहे.

या रामदासांचें प्राळण्यांतील नांव होतें गोपन्न. एका गरीब ब्राह्मण कुळांत त्याचा जन्म झाला. गुजरातमध्यें नागर ब्राह्मण त्याचप्रमाणें आंध्रमध्यें नियोगी ब्राह्मण या नांवानें ओळखले जाणारे ब्राह्मण फार विद्वान् व त्यागी समजले जातात. विद्वत्ता ही त्यांना ईश्वरी देणगीच आहे व ती वंशपरंपरेनें चालू असते.

अशा ब्राह्मण कुळांत जन्मलेला गोपन्न. बाळपणापासून त्याची हुषारी दिसून येऊं लागली. बालपणापासून त्याचें रामावर प्रेम. ध्यानींमनीं राम. देवी सरस्वतीहि त्याच्यावर प्रसन्न होती. देवभक्ति व विद्वत्ता हीं एकत्र झालीं होतीं.

'विद्वान् सर्वत्र पूज्यते.' त्याच्या विद्वत्तेचा घरीं दारीं व बाहेर आस्ते आस्ते प्रकाश पडूं लागला. बादशहाच्या दरबारापर्यंत तो कीर्ति सुगंध जाऊन पसरला. त्याकाळीं दक्षिणेच्या गादीवर नबाब तानाशहा हे विराजमान झालेले होते. गोपन्नाची लायकी ध्यानीं आणून बादशहानें भद्राचलम्ची तहशीलदारी त्याला दिली. त्याची सचोटी

वाखाणण्याजोगी होती. महसूल जमा करायचा व तो बादशाही खजिन्यांत जमा करावयाचा. गोपन्नच्या कारकिर्दीवर त्या भागांतील सारी प्रजा निहायत खूष होती. गोपन्न देव माणूस होता. कोणाला त्रास द्यायचा नाहीं, कोणाला तोडायचें नाहीं. सर्वांना सांभाळून घ्यायचें हें त्याचें नेहमीचें धोरण; त्यामुळें प्रजाहि त्याला दुःखांत लोटीत नसे; संकटांत घालीत नसे.

वार्षिक वसूल अकरा लक्ष सुवर्ण मोहरांचा होत असे. त्याप्रमाणें तो हातीं आला व स्थानिक खजिन्यांत तो भरण्यांत आला. स्थानिक खजिना तहशीलदार गोपन्न यांच्या स्वाधीन. बादशाही खजिन्यांत त्याचा सवडीनुसार भरणा व्हावयाचा.

जीवनांत क्रांति

एके दिवशीं रात्रीं गोपन्नाच्या स्वप्नांत दाशरथी राम, सीता व लक्ष्मण ही त्रिमूर्ती आली. तो आनंदानें बेहोष झाला. सर्वांग रोमांचित झालें. त्या नयनरम्य मूर्ती त्याला जिकडेतिकडे दिसूं लागल्या. सारें राममय झालें. सकाळीं उठतांच गोपान्नला एक भव्य राममंदिर बांधण्याची प्रेरणा झाली.

राममंदिर बांधणें ही साधीसुधी का गोष्ट आहे ? लक्षावधि रुपये जवळ असावें त्यानेंच पाऊल बाहेर टाकावें; परंतु गोपन्न आतां पूर्वीचा राहिला नव्हता. त्याला श्रीरामाचें दर्शन घडलें होतें. तो पुण्यपावन झालेला होता. त्याला काय उणें भासणार ? 'भक्ताला काय उणें रे !' खजिन्यांत अकरा लक्ष मोहरा जमा झालेल्या होत्या. त्या कोणाच्या ? त्या प्रभू रामचंद्राच्या ! हें जें सारें आहे तें कोणाचें ? प्रभु रामचन्द्राचें ! आपण काय, बादशहा काय आणि कोण काय ! सारे रामचंद्राचे सेवक आहोंत. जें कांहीं आहे तें सारें त्याचें ! अशी आतां त्याची वृत्ति झाली होती. राममंदिर बांधायचें तर त्यासाठीं चिंता कां म्हणून करायची ? राम पाहून घेईल. आपण सत्कार्यासाठीं धन नाहीं खर्च करायचें तर काय त्याचा उपयोग ? बस्स, खजिन्यांतील पैशाच्या बळावर आपण एक भव्य व टुमदार राममंदिर उभारावयाचें असा निर्धार करून काम सुरूं करण्यांत आलें.

उत्तमोत्तम कारागीर व कामगार रोजच्या रोज त्यासाठीं झटून काम करूं लागले. रोजच्या रोज त्यांना मजुरी मिळूं लागली. खजिन्यांतील पैसा मंदिरासाठीं खर्ची पडूं लागला. दिवसेंदिवस मंदिर वर येऊं लागलें. गोपन्न सर्वस्वी त्याच कामगिरीवर होता. रात्रंदिवस बांधणीचें काम सुरूं होतें. कधीं एकदां राम सीता व लक्ष्मण यांना मंदिरांत डोळे भरून पाहीन असें गोपन्नाला झालें होतें. तो तहानभूक, झोप, विश्रांति सारें सारें विसरला होता.

या मंदिरासाठीं आपण बादशाही खजिना खर्चीत आहोंत; त्याचा आपल्यावर ठपका येईल. एक दिवस जाब द्यावा लागेल, यासंबंधीं त्याला बिलकूल काळजी वाटत नव्हती. श्रीरामचंद्र दर्शनामुळें तो निर्भय झालेला होता. बादशहा आपल्याला ताडण करील शी पुसट कल्पनाहि त्याच्या मनाला शिवली नाहीं !

गोपन्न राममय झालेला होता; परंतु बादशाहा होता तसाच होता. त्याच्या सभोंवारची माणसेंहि तशींच्या तशीं होतीं. बदलला होता काय तो गोपन्न !

राममंदिराचें काम पूर्ण झालें. श्रीरामचंद्र, सीतादेवी व लक्ष्मणजी यांच्या सुंदर मूर्तींची त्या मंदिरांत समारंभपूर्वक प्रतिष्ठापना झाली. गोपन्नाचें स्वप्न साकार झालें. त्याची मनकामना परिपूर्ण झाली. आपण कृतकृत्य झालों. जन्मा आलियाचें सार्थक झालें, असें अभूतपूर्व समाधान त्याला वाटूं लागलें. ध्यानमग्न स्थितींत तो राममूर्तीसमोर अहोरात्र बसून राहूं लागला.

अटकेचा हुकूम

भद्राचलम्‌मध्यें भव्य समारंभ झाल्याची वार्ता बादशहाच्या कानीं गेली. खजिन्यांतील सारा पैसा खर्च करून राम मंदीर बांधलें गेलें, हीहि वार्ता बादशहापर्यंत पोहोंचली.

अकरा लक्ष सुवर्ण मोहरांचा हा गहन प्रश्न होता. गोपन्नावर बादशहाचा भारी विश्वास. परंतु आतां विश्वासघात झालेला होता. गोपन्नाकडून गुन्हा घडलेला होता. नबाबानें गोपन्नास पकडून आणण्यासाठीं सैन्य पाठविलें. सैन्य भद्राचलम्‌मध्यें येऊन पोहोंचले. तेव्हां गोपन्ना होता राममंदिरांत. सैन्यानें राममंदिरास वेढा दिला व गोपन्न ध्यानमग्न स्थितींत असतां त्याला अचानक अटक करण्यांत आली.

गोपन्नास बादशहापुढें हजर करण्यांत आलें. बादशहानें विचारलें, 'अरे बाबा! तूं खजिन्यांतील सारा पैसा राममंदिरासाठीं खर्च केलास, तो कोणाच्या परवानगीनें ?'

'परवानगी कोणाची घ्यायची? सर्वांचा अधिपति, राजाधिराज श्रीरामचंद्र याची तर सारी संपत्ति. त्याच्याच प्रेरणेनें ती मी त्याच्या कार्यासाठीं खर्च केली! त्यांत परवानगी घेण्याचा प्रश्नच कुठें उद्भवतो? मी स्वतःसाठीं एकही मोहोर खर्च केली नाहीं. साऱ्या मोहोरा श्रीरामाच्या सेवेसाठीं खर्च केल्या आहेत!'

गोपन्नाच्या या उत्तरानें बादशहा चिडला नाहीं. तो सुस्वभावी होता. गोपन्नावर त्याचें प्रेम होतें. साऱ्या तहशीलदारांत त्याचा क्रमांक पहिला होता; परंतु यावेळीं त्याला काय बुद्धि झाली, डोकें फिरलें आणि त्यानें सारा पैसा राममंदिरासाठीं खर्च केला !

अशी स्वतःची समजूत करून घेऊन त्यानें गोपन्नास कारागृहांत नेऊन ठेवण्याची आज्ञा दिली.

गोपान्नाचा आतां कारागृहवास सुरू झाला. त्यामुळें तो दुःखीकष्टी झाला नाहीं. त्याला राजवाडा आणि कारागृह दोन्हीं सारखींच होतीं. 'जेथें जातों तेथें तूं माझा सांगाती!' अशी ज्याची वृत्ति झालेली त्याला कुठेंही ठेवा. आनंदाची आणि त्याची फारकत व्हायची नाहीं. भद्राचलम्‌मधील श्रीराममंदिरापासून आपण दुरावलों, या गोष्टीचें मात्र त्याला दुःख वाटूं लागलें.

कारागृहांतील कामगिरी

परंतु कारागृहांतील काळोख्या वास्तव्यांत त्यानें छोटेसें राममंदिर उभें केलें; तेथेंही त्याची रामभक्ति सुरू झाली. तो बादशहावर रागावला नाहीं. त्या कारागृहवासांत त्याला काव्यस्फूर्ति झाली व त्या स्फूर्तीमधून 'श्रीदाशरथी शतक' या महा काव्याचा जन्म झाला. आंध्र प्रांतांत आजहि तें काव्य सर्वतोमुखी होऊन राहिलें आहे.

या काव्यासंबंधानें एक कथा त्या भागांत प्रचलित आहे. तें काव्य लिहून पूर्ण झालें. त्यानें तें डोळे भरून पाहिलें; परंतु त्याचा लोभ बाळगला नाहीं. कारागृहाला लागून गोदावरीचा जलप्रवाह झुळुझुळू वहात होता. ती काव्याची पोथी रुमालांत गुंडाळून गोपान्नानें खिडकीवाटे जलप्रवाहांत टाकिली. काव्य जीव तोडून लिहिलें आणि ते गंगार्पण करून गोपन्न मोकळे झाले !

ती चांदणी रात्र होती. कोणी एक नावाडी आपल्या नौकेंतून त्या जलप्रवाहांतून मार्ग काढीत चालला होता. त्याच्या नजरेस ती तरंगणारी पोथी पडली. त्यानें मोठ्या कुतुहलानें ती उचलून घेतली व योग्य माणसाच्या हातीं दिली.

गोपन्नाचें काव्यलेखन संपलें होतें. एके दिवशीं रात्रीं बादशहा नेहमींप्रमाणें आपल्या राजमंदिरांत सुखनिद्रा घेत होता. मध्यरात्रींचा समय झालेला होता. इतक्यांत दोघे तेजस्वी तरुण त्याच्यापुढें येऊन उभे राहिले. त्यांनीं बादशहास हालवून जागा केलें व सलाम करून घाबरूं नका म्हणून आश्वासिलें.

बादशहा आश्चर्यचकित मुद्रेनें त्यांच्याकडे पाहूं लागला. त्याला बोलायचें सुचेना. त्यांपैकीं एकजण म्हणाला, 'माझें नांव रामन्ना व याचें नांव लच्छन्ना. आम्ही दोघेही गोपन्नाचे सेवक आहोंत. त्यांनीं खर्च केलेल्या अकरा लक्ष सुवर्ण मोहोरा देण्यासाठीं आम्ही आलों आहोंत. या घ्या आणि त्याला बंधमुक्त करा. आम्हीं चाललों!'

बादशहाचें लक्ष सुवर्णाकडे

बादशहा त्या चकाकणाऱ्या सुवर्ण मोहोरांकडे टक लावून पहात होता. तो गोंधळून गेला होता. ती वेळ, तो प्रसंग व तो सुवर्ण मोहोरांचा ढिगारा कोणालाही बुचकळ्यांत पाडणारा होता. मग बादशहा दिङ्मूढ झाला असल्यास नवल कसलें ?

परंतु त्या तेजस्वी तरुणांच्या दर्शनानें बादशहा मनांतल्या मनांत विरघळला ! गोपन्नावर ईश्वराची कृपा आहे हें तो उमगला. नाहीं पेक्षां कुठून आणणार तो अकरा लक्ष मोहोरा ! ही देवकृपा आणि ते देवदूतच होते याची जाणीव बादशहास झाली.

परंतु ते देवदूत नव्हते. ते प्रत्यक्ष रामलक्ष्मणच होते ! आणि भक्तकाजासाठीं त्यांनीं एवढे परिश्रम घेतले होते !

सकाळीं उजाडतांच बादशहा कारागृहांत गोपन्नाची भेट घेण्यासाठीं बाहेर पडला. त्याच्या खोलीचा दरवाजा उघडून पहातां तो राम भजनांत तल्लीन झालेला बादशहाला आढळून आला. बोलाफुलास गांठ पडली. बादशहाला पश्चात्ताप झालेला होता.

गोपन्ना त्याला प्रत्यक्ष परमेश्वर भासला, त्यानें त्याला साष्टांग प्रणिपात केला व त्याच्या-जवळ क्षमा मागितली व म्हणाला, ' धन्य आहे गोपन्ना तुझी! केवढा तुझा अधिकार! प्रत्यक्ष परमेश्वर रात्र अपरात्र न पहातां तुझ्यासाठीं तुझा नोकर होऊन भटकतो हें किती आगळें भाग्य आहे तुझें!'

' नाहीं महाराज! भाग्यवान् आपण अहांत. प्रत्यक्ष भगवंताचें आपणास दर्शन घडलें! आणि तें प्रत्यक्ष दर्शन माझ्या वाट्यास मात्र अजून आलेलें नाहीं!

' तसं कसं होईल? आपण सच्चे रामदास अहांत. रामाला आपण आपला दास बनविलें! मी मात्र अभागी! माझ्या सन्निध भगवंत आले असतां मी टक लावून पहात होतों सुवर्ण मोहोरांकडे! माझ्यासमोर येऊनहि मी त्यांना डोळे भरून पाहूं शकलों नाहीं!'

' कांहीं चिंता नाहीं! रामप्रभू सर्वत्र आहेत. भक्तिभाव ठेवा. जेथें पहाल तेथें तुम्हांला रामप्रभूच दिसतील! मोहरांच्या म्हणजेच मोहाच्या तावडींतून सुटका करून घ्या म्हणजे झालें!' गोपन्ना म्हणाला.

गोपन्नांची कारावासांतून सन्मानपूर्वक सुक्तता झाली. त्यांच्यासह नबाबसाहेब भद्राचलम्ला आले व त्यांनीं भक्तिभावपूर्वक श्रीरामचंद्रप्रभूंचें दर्शन घेतलें. त्यांनीं त्या मंदिराला वर्षासन करून दिलें व गोपन्न यांच्याकडे सर्व कारभार सोपविला. त्या दिवसा-पासून गोपन्न यांस सारी जनता ' रामदास ' या नांवानें ओळखूं लागली व संबोधूं लागली. त्यांनीं यानंतरचें आपलें सारें जीवन रामसेवेंत घालविलें व जनसेवा करतां करतां ते निजधामास गेले.

रोज म्हटली जाणारी वस्तु यांत्रिक झाली तर ती चित्तांत ठसण्याऐवजीं पुसली जावयाची; पण हा नित्यपाठाचा दोष नसून मनन नसल्याचा दोष आहे. नित्यपाठा-बरोबर नित्य मनन व नित्य आत्मपरिक्षण आवश्यक आहे.

—संत विनोबा

॥ श्रीसाईनाथ प्रसन्न ॥

महिला वस्तु भांडार

भरतकाम, विणकाम, शिवणकाम

यांस लागणारें सर्व साहित्य व भरतकामाचीं पुस्तकें

लोकर, गंगावनें आणि सौंदर्यप्रसाधानांचे व्यापारी.

छबीलदास रोड, दादर, मुंबई २८. (वेस्टर्न रेल्वे)

* आमचीं कोठेंही शाखा नाहीं. *

मनाची शांति कशी मिळवाल ?

मनाच्या शांततेवर आपलें सुख अवलंबून आहे; परंतु तीच आव-श्यक गोष्ट आपल्यापासून दूर झालेली आहे. ती आपण कशी मिळवणार ?

आजकाल जगांत नाना प्रकारचीं सुख संपादन करण्याचीं साधनें उपलब्ध झालीं आहेत. स्फूर्ति देणारीं साधनें आहेत; परंतु आपल्या शरिरांत वास करणाऱ्या मनाला जर शांति नसेल तर बाह्य सुखाचा काय उपयोग ? मनाची शांति ही कांहीं और चीज आहे. ती ज्यानें मिळविली त्यानें सर्व कांही मिळविलें; परंतु ती मिळविणेंच महा कठीण काम आहे. सभोंवार कोलाहल चालू आहे. मनावर आघात, प्रत्याघात होणारे प्रसंग प्रत्यहीं घडत आहेत; आणि ते घडत असतांहि जो आपलें मन शांत ठेऊं शकतो तो स्थितप्रज्ञ व खरा सुखी होय. एकदां का मनाच्या शांतीची गुरुकिल्ली तुमच्या हातीं लागली म्हणजे राग, द्वेष, बेचैनी, चिंता, दुःख, खेद यांची बाधा तुम्हांला होऊं शकणार नाहीं. हे जे दोष आहेत त्यांपैकीं एखादा जरी आपल्या वाट्यास आला तरी आपली शांतता भंग पावूं शकते. आणि त्यामुळें शरिरावर विपरीत परिणाम होऊन अन्नद्वेष, अपचन वगैरे शरीरहानी करणारे नाना प्रकार निर्माण होतात आणि त्यामुळें तुम्ही अस्वस्थ बनतां. ज्याला नाहीं स्वस्थता त्याचें कसलें आलें आहे जीवन ! तें जिवंतपणींचें मरण होय.

शरीर यंत्राची रचना

अंतःकरणांतील शांततेचें महत्व फार मोठें आहे. आपलें शरीर हें एक महान् यंत्र आहे. त्या यंत्रांत बिघाड केव्हां होतो ? जेव्हां मन शांत नसतें तेव्हां. मनाची शांतता कोणत्याहि कारणानें असो, एकदां का बिघडली म्हणजे शरीरयंत्र भडकलें म्हणून समजावें. शरिराला उत्साहाचें व कर्तृत्वाचें इंधन पुरविलें जात असतें मनाकडून.

आपणास शीतल वारा देणारें पंख्याचें यंत्र घ्या. त्यांत कांहींतरी अडकलें म्हणजे शीतल वारा देण्याची त्याची क्रिया थबकली म्हणून समजावें. तसेंच आहे या शरीर यंत्राचें. शांततेच्या स्वच्छ रुळावर जोंपर्यंत गाडा आहे, तोंपर्यंतच तो नीट व सरळ चालावयाचा. भय, चिंता हे विकार मनाला जडले तर कार्याला खीळ पडलीच म्हणून समजावें. भीति फार वाईट. मग ती कोणत्याहि स्वरूपाची असो. मनावर भीतीचा पगडा बसला म्हणजे मग तुमचें पाऊल पुढें कसें पडणार ? चिंता हाही तसाच एक दुर्धर रोग आहे. तो शरिराला पोखरून टाकतो. रागाचेंहि तसेंच आहे. त्या भरांत तुम्ही सारें विसरून काय वाटेल तें करूं लागतां !

या साऱ्या परिस्थितीवर आपणाला जय मिळवावयाचा आहे. मनाच्या अस्वस्थ व अस्थिर स्थितींत आपण अविचारानें काय वाटेल तें करून मोकळे होतां. मनाची

अस्थिरता ही गोष्ट अत्यंत भयानक आहे. मनुष्य विवेकभ्रष्ट केव्हां होतो ? ज्यावेळीं त्याच्या मनावर ताबा नसतो त्यावेळीं. रागानें, भयानें किंवा चिंतेनें मनावर ताबा मिळविलेला असला म्हणजे सहाजिकच मन निष्क्रिय बनतें.

मनावर ताबा मिळविण्यासाठीं झटा

यासाठीं मनावर ताबा मिळविणें, मनावर स्वार होणें अत्यंत जरूर आहे. नाहीं पेक्षां तें कुठें सैरावैरा धांवत सुटेल व कोणत्या प्रकारचे घातपात करील याचा नेम नाहीं. यासाठीं सावधान ! मन आवरा, मनावर ताबा मिळविण्यासाठीं हर प्रयत्नानें झटा. देवाची करुणा भाका. प्रार्थना करा, आणि मनावर ताबा मिळवा.

आपल्या मनाच्या सभोंवार असंख्य कांटेरी व विषारी झाडें झुडपें उगवलेलीं आहेत. त्याचप्रमाणें मधुर सुगंध देणाऱ्या फुलांचेही ताटवे त्याच्या सभोंवार आहेत. कांटेरी व विषारी झुडपें केव्हां उगवतात ? ज्यावेळीं मनांत सैतानी व विषारी विचार उद्भवतात त्याचवेळीं ! आणि मनांत दैवी, उत्तेजक व सुंदर विचारांचें थैमान सुरू झालें म्हणजे मनाच्या सभोंवार कसा निर्मल सुगंध दरवळत असतो !

शहाणा माळी कांटेरी झाडेंझुडपें तोडून टाकून त्या जागीं सुंदर, नयनरम्य व सुगंधीत फुलांचे ताटवे लावतो, त्यांना खतपाणी घालतो, त्यांची मनोभावें मशागत करतो. आणि त्याचें योग्य तें पारितोषीक त्याला योग्यवेळीं मिळाल्याशिवाय रहात नाहीं. तसेंच आहे हें ! असा जो कोणी माळी तोच आपला संसार सुखासमाधानाचा व आनंदाचा करूं शकतो. तोच सारी दुनिया आनंदानें भारून टाकतो !

या जगांत आपणांस एवढी गडबड कोलाहल, अशांतता, अविश्वास, दुःखदैन्य कां बरें आढळून येतें ? कारण आपल्या मनांत त्या दुष्ट प्रेरणांनीं मूळ धरलेलें असतें. द्वेष, अशांतता आपल्या मनांत भरून गेलेली आहे. त्यामुळें आपणांस जिकडे तिकडे अशांतता आढळून येते हेंच त्यांतील रहस्य आहे.

तुमच्या मनांत अशांततेचें वादळ माजलें आहे तें तुम्ही येनकेनप्रकारेण दूर केलें पाहिजे. तुमच्या मनांत सैतानी भावनांचें थैमान सुरू झालें म्हणजे जिकडे तिकडे तुम्हांला सैतान दिसूं लागणार; परंतु मनांत कल्याणप्रद विचारांचे वारे वाहूं द्यात. मग त्याच विचारांनीं तुम्हीं भारले जाल व जगालाहि भारून टाकाल.

विचार कसे असावे ?

माझें सर्वांशीं प्रेमाचे, बंधुभावाचें नातें आहे. मी सर्वांसाठीं आहें. माझा कोणीहि शत्रु नाहीं. सारे माझे मित्र आहेत. सारेजण माझ्या कल्याणासाठीं झटणारे आहेत व मीहि सर्वांच्या कल्याणासाठीं झटणारा आहें. मी सर्वांना आनंद व सुखसमाधान देणार व इतरहि मला समाधान, सुख व आनंद देणार. माझ्या सभोंवार आंत व बाहेर शांततेचा सुखदायक प्रकाश पसरलेला आहे आणि त्याच प्रकाशांत मी तळपत आहें. अशा प्रकारच्या लाभदायक विचारांचा तुमच्या मनांवर संपूर्णपणें पगडा बसूं द्या, म्हणजे पहा काय अनुभव येतो तो !

आम्ही कोणाशींही प्रेमानें व शांततापूर्वक बोलावें व वागावें. कोणाच्या मनावर आघात होईल, कोणाचें मन दुखावेल, जखमी होईल अशा रीतीनें कधींही वागूं नये, व बोलूं नये. हातीं कोणतेंहि कार्य असूं द्या. तें घाई घाईनें नव्हे, तर शांततापूर्वक पार पाडण्यासाठीं झटावयाचें. त्यामुळें तुम्हीं त्या कार्यांत यशस्वी व्हाल व मनाची शांतता गमावून बसणार नाहीं. अशा रीतीनें मन शांत राहील तर शरीरही शांत राहील व तुमचें आरोग्य सुधारेल. शांति, शांति, शांति, असें त्रिवार म्हणतात तें कशासाठीं ! तुमच्या मनावर शांततेचे संस्कार घडावे व तुम्हीं सुखी व्हावें यासाठींच.

मन हें संस्कारक्षम आहे. सुंदर विचार मनांत घोळवीत राहिलें, प्रभावी व पोषक विचार मनांत वारंवार येत राहिले, दृढ संकल्प आपण करीत राहिलों म्हणजे मन ते खेचून घेतें. मनाला स्वैर न सोडतां शांत राखावयाचेंच अशा निर्धारानें आपण वागूं लागल्यावर कोणाची आहे प्राज्ञा त्याला दुसरीकडे ओढून नेण्याची !

निर्धारपूर्वक वागा.

जे जे विचार केवळ उत्तेजक परंतु तुम्हांला आड मार्गानें नेणारे आहेत, त्या विचारांस मनांत मुळींच थारा देऊं नका. निर्धारपूर्वक झगडून त्यांची हकालपट्टी करा. त्यांच्या वाऱ्यासहि उभे राहूं नका. घोटभर गार पाणी प्या. थंड, शांत व्हा. थोडी विचारपूर्वक विश्रांति घ्या. कार्यांत जरूर वाटल्यास बदल करा. जागेंत बदल करा— स्थलांतर करा; परंतु दुष्ट विचारांच्या तावडींत किमपि सांपडूं नका.

मनाची शांति बिघडावी, असे प्रसंग या आयुष्यांत हरघडी येतात. मुलेंबाळें सतावतात, त्यांना बोलावें लागतें, मारझोड करावी लागते. घरांतील नोकर नीट कामकाज करीत नाहींत त्यांच्यावर चडफडावें लागतें. बायको, मुलगा किंवा घरांत आणखी कोणी तरी मनाविरुद्ध वागतात. त्यामुळें मनावर आघात होतो. अहो ! असे एक, दोन नव्हे, शेकडो प्रसंग घडतात; ते तसेच घडत रहाणार. त्यांना अंत ना पार !

परंतु त्यांपैकीं कोणत्याही कारणाचा मी माझ्यावर वरचष्मा करूं देणार नाहीं, त्यांच्या तावडींत मी सांपडणार नाहीं. मी देवाचें नांव घेऊन त्या खाऱ्या गोष्टींकडे, प्रलापांकडे पाठ फिरवून स्वानंदांत डुबून आपल्या सत्कार्यांत निमग्न होऊन रहाणार; अशा निर्धारानें वागणाराच शांतिसुखाचा लाभ घेऊं शकेल. नाहींपेक्षां आयुष्यभर ओढाताण चाललीच आहे.

— भगवंताकडे जाण्याचे मार्ग अनेक व भिन्न भिन्न प्रकारचे आहेत; तुम्हीं ज्या मार्गाची निवड कराल त्यालाच कायमचे चिकटून रहा व कितीहि संकटें आलीं तरी सर्व सामर्थ्य त्याच मार्गानें जाण्यासाठीं खर्च करा; परंतु तुम्हीं स्वीकारलेला मार्ग तेवढाच एक भगवंताकडे जाण्याचा सुयोग्य मार्ग आहे, व इतर मार्ग कुचकामी आहेत, असें केव्हांही मानूं नका.

— श्रीरामकृष्ण

आचारधर्माचें महत्त्व

****

—महात्मा गांधी

प्रभू रामचंद्र वनवासास जायला निघाले तेव्हां दशरथ राजा त्यांस म्हणाला, 'मी कैकयीला दिलं असेल वचन! त्याचें काय मोठेसें! त्याची तूं चिंता करूं नकोस. पुत्रप्रेमामुळें दशरथानें ही तोड सुचविली. परंतु रामचंद्राला ती मानवली नाहीं. त्याला पुत्रकर्तव्याची आठवण झाली. तें कर्तव्य बजावण्यांत जीवनसाफल्य आहे हें त्यानें ओळखलें व वनवासांत जाण्याचा निर्धार करून त्यानें स्वतःचें व त्याचबरोबर दशरथाचें नांव आजकाल अमर करून ठेवलें आहे. हरिश्चंद्र राजानें आपली बायको दुसऱ्यास विकली व पुत्र रोहिताच्या गळ्यावर तरवार चालविण्यापर्यंत तत्परता दर्शविली ती कशासाठीं? त्यांतच त्याची स्त्रीभक्ति, पुत्रप्रेम सामावलेलें आहे, प्रल्हादनें काय केलें? त्याला आपल्या पित्याची अवज्ञा करावी लागली! व तसें करण्यांत त्याची पितृभक्ति होती व त्यायोगें त्यानें स्वतःचा व पित्याचाहि उद्धार केला. मिराबाईनें वेळ आली तेव्हां कुंभराण्याचा त्याग करण्यांस मागेंपुढें पाहिलें नाहीं व शेवटीं त्याला आपला भक्त बनविला. दयानंद सरस्वतीनें आपल्या आईवडिलांचा त्याग केला, ठरलेलें लग्न मोडून टाकिलें व आपल्या मागें लागलेल्या माणसांच्या हातून सुटका करून घेतली व खऱ्या मातृभक्तीचा व पितृभक्तीचा झेंडा फडकविला. बुद्धदेवानें काय केलें? तरुण पत्नी निद्रावश झालेली असतां तिचा त्याग करून तो घराबाहेर पडला व सर्वांच्या उद्धारास कारण झाला.

अशीं किती उदाहरणें सांगूं? आपण त्यांचा मननपूर्वक विचार केला पाहिजे. आयुष्यांत अंतीम निर्णय घेण्याचा प्रसंग केव्हां ना केव्हां येत असतो. मोठा संकटाचा प्रसंग असतो तो! त्यावेळीं दूरवर विचार करून सद्सद्विवेक बुद्धीला जागी करून जो निर्णय परिणामी हितकर वाटेल तोच घेण्यांत जीवनसाफल्य आहे. जो सत्याच्या मार्गानें जाण्यासाठीं सतत धडपडत असतो, त्याला कधीं कधीं अगदीं ऐन प्रसंगीं खरा मार्ग कोणता याची सूचना मिळते.

वैराग्यासंबंधीं व इतर धर्म व कर्तव्यासंबंधीं आपण पदें व विचार वाचतों; परंतु आपल्यावर धर्मसंकट आलें असतां काय करायचें व काय टाळायचें यासंबंधीं त्या वाचनाचा उपयोग झाला नाहीं तर त्या वाचनाचा व पाठांतराचा काय बरें उपयोग? ती पोपटपंचीच म्हणावी लागेल. गीतेचें वाचन पठण पुष्कळ केलें, परंतु रोजच्या व्यवहारांत व आणी-बाणीच्या प्रसंगीं तिचा उपयोग करतां आला नाहीं तर त्याचा काय बरें उपयोग? यासाठीं मी नेहमीं सांगत आलों आहे कीं, थोडें वाचा, परंतु त्याचें रहस्य विचारपूर्वक समजून घेऊन तें पचविण्यास व आचरणांत आणण्यास शिका.